

KAPİTALİZMİN SON KRİZİ-İKTİSADİ VE POLİTİK DEĞİŞİMİN TEMEL DİNAMİKLERİ ÜZERİNE

Cemil Ragıp ERTEM^{1*+}

¹Dr., Cumhurbaşkanı Danışmanı

*ertemcemil@gmail.com

+ORCID: 0000-0003-0282-6685

Öz- Dünyanın Covid-19 olarak kodlanan virüsle sarsıldığı ve virüsün pandemi ilan edilmesiyle sistemin dibe vurduğu günlerde, devletin rolü ve ulus-devlet gerçeği yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Tarihsel olarak da çok özgün bir devlet yapılanması ve geleneği olan Türkiye'deki devletin başta ekonomi olmak üzere toplumsal hayat üzerindeki güncel rolü, tarihsel bağlamı içinde yeniden değerlendirilmelidir.

Burada dikkat çekilmesi gereken husus; Batı'da, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında, ortaya çıkan sosyal devlet, eski bildik haliyle yeniden karşımızda olmayacaktır. Daha doğrusu sosyal devlet kavramı konjonktürel bir tanımlama ya da formülasyondur ve bitmiştir. Esasında seksenlerin başında başlayan başlayan neoliberalizmin saldırısı ile "sosyal devlerin" sönme sürecine girdiğini belirtmek gerekir. Ancak 2008 krizi sonrası olan gelişmeler ve 2020 küresel salgın süreci bize iki önemli olguyu gösterdi: İlki Batı'nın-ya da Batı- devlet kavramının artık sosyal hiçbir yanının olmaması, ikincisi Avrupa Merkezilik bütün tarihi boyunca hem ideolojik hem de praxis olarak faşizmi içinde barındırmış ve bütün iktisadi krizlerde faşizm, Avrupa'nın tam merkezinde, hiç ölmeyen bir canavar olarak yeniden hortlamıştır.

21. yüzyılın ilk çeyreği bir önceki yüzyılda olduğu gibi, bundan sonrasını belirleyecek toplumsal, ekonomik ve politik dinamikleri önümüze koymaktadır. Bu makalede bu dinamikler ele alınmaktadır. Bunun için küresel ekonomi açısından belirleyici bir dönemeç olan 2008 küresel krizin sonuçları da dikkate alınacaktır. Ki, 2020 küresel salgını bu sonuçları bütünüyle gün yüzüne çıkarmıştır.

Çalışmada, öncelikle dünyada 2008 krizi ve sonrasında belirginleşen paradigma değişimi ve bunun sonuçlarını ele alarak ekonomilerin yeni dönemde ölçek, verimlilik ve kalkınma sorunları üzerine yeni kavramsal tanımlamalar getirme ve buradan Türkiye'ye ilişkin yeni bir modelin temel başlıklarını geliştirme amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler- Covid-19, Küresel Kriz, Kapitalizm

ON THE LAST CRISIS OF CAPITALISM - THE BASIC DYNAMICS OF ECONOMICS AND POLITICAL CHANGE

Abstract – In the days when the world was shaken by the virus encoded as Covid-19 and the system hit rock bottom with the virus being declared a pandemic, the role of the state and the reality of the nation-state began to be discussed again. Historically, the current role of the state in Turkey, which is also a very original state structure and tradition, on social life, especially in the economy, should be reevaluated in its historical context.

Here it should be noted that in the West, especially after World War II, the emerging social state will not be before us as we used to know. More precisely, the concept of the social state is a cyclical definition or formulation, and it is finished. In fact, it is necessary to admit that the European-based "social" state has entered the process of extinction with the attack of neoliberalism, which began in the early eighties. However, the developments after the 2008 crisis and the 2020 global pandemic process showed us two important phenomena: The West-or the West-concept of the state had no social side anymore, the second is that Eurocentrism has contained fascism both ideologically and praxis throughout its history. In economic crises, fascism has resurfaced as a never-dying monster in the very center of Europe.

Secondly, the first quarter of the 21st century, as in the previous century, puts the social, economic and political dynamics that will determine the future. This article discusses these dynamics. For this purpose, the consequences of the 2008 global crisis, which is a decisive turn in terms of the global economy, will also be taken into account. That the 2020 global epidemic has revealed these consequences in its entirety.

The study aims to introduce new conceptual definitions on the problems of scale, efficiency and development of economies in the new period by addressing the paradigm change that became apparent in the world and after the 2008 crisis and its consequences and to develop the main titles of a new model for Turkey.

Keywords – Covid-19, Global Crisis, Capitalism.

GİRİŞ

Kapitalizmin bir meta üretimi ve metalaşma süreci olarak kendini göstermeye başladığı onyedinci yüzyılın sonlarından itibaren bütün sistemsel krizler, yarım yüzyılı aşan bir sermaye birikiminin sonunda büyük dalgalar halinde kıyıya vurmuş ve o zamana değin, inşa edilen meta pazarlarını yerle bir ederek, yeni meta üretim ve değişim mekanizmalarını oluşturmuştur. Arrighi, bütün bu süreçleri “sistemik birikim dairesi” olarak niteler ve pre-kapitalist dönemden (sömürgeci-yağmacı merkantilizm dahil) başlamak üzere dört sistemik birikim dairesi tanımlar: “ Her biri dünya ölçeğindeki sermaye birikim süreçlerinin başlıca kurumları ile yapısının temel birliğince nitelenen dört sistemik birikim dairesi tanımlanacaktır; onbeşinci yüzyıldan onyedinci yüzyılın başlarına kadar bir Ceneviz dairesi; on altıncı yüzyılın sonlarından yaklaşık olarak onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından yirminci yüzyılın başlarına kadar bir İngiliz dairesi; on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ve günümüzdeki mali genişleme aşamasına değin süren bir Amerikan dairesidir (Arrighi, 1997:23)”. Arrighi, bu büyük çevrimlerin, lojistik fiyat hareketlerinden dolayısıyla Braudel’in büyük önem verdiği Kondratieff dairelerinden farklı olduğunu söyler. Dolayısıyla bu dairevi hareketler kapitalist sistem içinde olduğu için dairevidir ama her biri bir diğerinin basit tekrarı değildir. En azından Arrighi’nin dördüncü çemberine kadar bu böyledir. Şimdi bu çember kırıldı ve görülen o ki, kapitalist sistem, kendini yeniden üreterek, yeni bir dairevi sermaye birikim evresine geçemiyor. Ancak Amerikan hegemonyasının bitmesi, yağmacı merkantilizmin birikimi üzerine kapitalist sistemi kuranların da hegemonyasını bitiriyor.

Kurucuların ölümü ya da yenilgisi, aynı zamanda, sermaye birikiminin temel dinamiklerini değiştirerek de oluyor. Teknoloji ama herkesin ulaşacağı teknoloji, 21. yüzyılın ilk çeyreği bitmeden insanlık tarihinin en büyük devrimcisi olarak, eskisi darmadağın ediyor, kapitalizmin kurucularını hızla aşağı çekerek, şimdiye kadar en alttakilerin kanı ve teriyle kurdukları bütün kurumları yerle yeksan ediyor ve kendi gücünü, bir atomun parçalanmasından daha büyük bir enerji çıkararak en altakilere bırakıyor. En üstekiler teknolojiyi tekellerinde tutamıyor, teknoloji yeni bir sistem yapıcı olarak, her yerde bütün marifetlerini ortaya dökerek, kapitalizmin cimriliğini tarihin en derinlerine yolluyor. Bunun yerine kapitalizmin hiçbir döneminde görülmeyen ve onun doğasına aykırı olan ulaşılır ve paylaşılar olmayı tüm insanlığa adeta armağan ediyor.

Bu durum, on beşinci yüzyıldan beri gelen tüm dengeleri, coğrafi ve ulusal tüm eşitsizlikleri sorgular hale getiriyor ve eskinin mağlupları mağlubiyetlerinin geçici olduğunu görerek rövanş için ayağa kalkıyorlar. Burada şu vurguyu yapmanın da yararlı olacağı düşünülmektedir. Piketty’in (2014) belirttiği gibi, 2. Dünya Savaşı sonrası ABD merkezli iktisadi büyüme trendleri gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliklerini aşındırmıştır. Gerçekte, gelir paylaşımı hakkındaki ilk tarihi istatistik serilerine, Kuznets’in “Shares of Upper Income Groups in Income and Saving” adlı eserini 1953 yılında yayınlanmasıyla, ancak 20. yüzyılın ortasında ulaşılır hale gelmiştir. Kuznets, bu çalışmada ve daha sonra 1955 yılında

yayınladığı Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği çalışmasında şu sonuca varmaktadır; “ekonomik büyüme gelir eşitsizliklerini törpülüyor.”

Kuznets’e göre, eşitsizlik sanayileşme ve kalkınma süreçlerinde önce artar, zirve yapar ve keskin olarak düşer. Yani bir Çan Eğrisi çizer (Piketty; 2014). Nüfusun, küçük bir azınlık dışındaki büyük diliminin ekonomik kalkınmadan pay almaya başlaması 2. Dünya Savaşı sonrası “Amerikan mucizesi” olarak anlatılmıştır. Aslında bu “mucize” yani Kuznets eğrisi, sistemin kendisini yenilenmesinden başka bir şeyi ifade etmemektedir. Kuznets’in savaş sonrası Amerika için vardığı sonuca, başka bir yerden, Avrupa “refah” devletleri için ya da İngiltere’nin bir impatorluk varisi olarak Britanya için geliştirdiği ve “commonwealth” kavramı ile ifade ettiği süreçle de ilgili olarak varılabilir. Ancak bu sonuç; birincisi konjonktürel, ikincisi yalnızca hegemonyanın sahipleri ya da yakın ortakları için geçerlidir. O zaman kapitalizmin şimdiki krizinin dışındaki bütün krizleri, çok büyük çöküş ve savaşlara sahne olsa da sistemin kendisini yenilenmesinden başka bir “şey” değildir. Şimdilerde yaşadığımız süreci 1929 kriziyle karşılaştırdıkları görülmektedir. Bu yanlış bir karşılaştırmadır. Çünkü şimdiki kriz bir yenilenme krizi değildir. Bu bağlamda “kontrol sanayilerinin” yer değiştirmesi de değildir. O halde:

Burada üç temel soru sorulmalıdır:

1) On beşinci yüzyıldan beri gelen ve birbirini doğurarak yenilenen sistemin dairevi dönüşümleri son buluyorsa önümüzdeki aşama farklı sistemlerin bir arada olduğu tarihsel geçiş süreci midir?¹

2) Bir önceki sermaye birikim çemberinin para ve ticari sistematiği, hangi hızla ve nasıl yerini yenilerine bırakacak; yenileri nasıl olacak? Ama daha önemlisi yeni değişim sistemi bu bunun genel eşdeğeri, eskisi gibi, hakim hegemonyanın sınırsızca ürettiği ve ekonomiden ziyade gücünü siyasi baskınlıktan alan “piyasa dışı” bir değişim aracı mı olacak yoksa çok farklı bir düzleme burada da geçecek miyiz?

3) Bu süreçte belirleyici ve dönüştürücü olduğu söylenebilecek yaygın-sınırsız- teknoloji, devletlerin elinde bir hegemonya aracına mı dönüşecek yoksa ulus-devletleri demokratikleştirerek yani sivil denetleme ağlarını çoğaltarak insanlığın önüne farklı bir sistemi kurmanın yollarını mı açacak?

Bu sorulardan ortaya çıkan hipotez; “*Kapitalizmin son krizinin aslında finansal bir kriz olmadığı, içinde bulunduğumuz sürecin ekonominin tüm alanlarını ve siyasi olanı da kapsayan bir dönüşüm olduğu ve bu büyük dönüşümün, sanayi devrimi ile başlayan kapitalizmin temel birikim paradigmalarnın tümüyle geride kaldığı yeni bir*

¹İlk birikimini ve eşitsiz gelişim dinamiğini yağmacı-merkantilizminden alan kapitalizm- şu tarihsel yolculukta son bulmuştur: Yağmacı Merkantilizm- Sanayi Kapitalizmi (mutlak artı değer sömürüsü) Emperyalizm. Tabii ki sonuncu aşama yeni sömürgecilik ve finansal-emparyal hegemonya olarak da ayrılabilir.

ekonominin ve bu ekonominin siyasi, sosyolojik, kültürel paradgmalarının doğmakta olduğu ve bunun yeni bir ekonomik, siyasi, toplumsal devrime denk geldiğidir". Bu temel hipotezden yola çıkan çalışma, Türkiye merkez olmak üzere, gelişmekte olan ülkeler için de alternatif bir kalkınma modelini, önceki modelleri ele alarak onların eleştirisi üzerinden kurgulamayı amaçlamaktadır.

1. Yeni Bir Uygarlık

Bütün başlangıçlar ve bitişler gibi bu dönemde de teoriler sorgulanmaya başlanmıştır. Esasında yaşanan "şey" bir bakıma, bir önceki yüzyılın uygarlığının çöküşüdür. Çok ilginçtir; Karl Polanyi, bir başyapıt olan "Büyük Dönüşüm" adlı kitabına şöyle başlamaktadır (Polanyi, 1994: 35): "Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü. (...) Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı dört kurum üzerinde duruyordu. Bunlardan ilki, bir yüzyıl boyunca büyük devletler arasında uzun ve yıpratıcı bir savaş çıkmasını önleyen güç dengesi sistemiydi. İkincisi, dünya ekonomisinin eşi görülmemiş bir biçimde örgütlenmesini sağlayan uluslararası altın standardıydı. Üçüncüsü, görülmemiş maddi refaha yol açan "kendi kurallarına göre işleyen piyasayı" (self regulating market). Dördüncüsü ise liberal devletti (Polanyi, 1994: 35). Polanyi, bu sistemin can damarının "kendi kurallarına göre işleyen piyasa" olduğunu belirtmektedir. Güç dengesinin ise "altın standardı" üzerine kurulmuş bir sistem olduğunu da özellikle vurgulamaktadır. Polanyi'nin temel tezi ise şudur: "Bizim temel tezimiz, dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz ütopya olduğu. Böyle bir kurum, toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yok eder, çevresini de çöle çevirirdi. Kaçınılmaz olarak, toplum kendi korumak için bazı önlemler aldı, ama alınan önlemler piyasanın kendi yasalarını bozdular; çalışma yaşamını altüst ettiler ve böylece toplumu başka bir biçimde tehlikeye sürüklediler. Piyasa sisteminin gelişmesini belirli bir yöne sürükleyen ve sonunda bu sisteme dayanan sosyal düzeni yıkan bu ikileme oldu."

Liberal piyasa ülküsüne dayanan 19. yüzyıl uygarlığı, serbest rekabetçi kapitalizmin ta kendisiydi, ama tek tek işleyen piyasalardan küresel-topyekun bir piyasa ekonomisine geçiş iki temel dinamik çerçevesinde zaten imkansızdır. Birincisi sistemin anarşik ama durmadan eşitsizlik üreten ve tekelleşen dinamiği ikincisi ise sistemin, doğrudan serbest rekabetin "fırsat" eşitliği ve/veya eşitlerin yarışması üzerine değilde yağmacı merkantilizmin ilkel sermaye birikiminin üzerinde bina edildiği gerçeğidir.

Bu ikinci gerçek önce çok uluslu sömürgeci imparatorlukları sonra da emperyal ulus-devletleri doğurmuştur. İşte tam burada şunu da belirtmek gerekir; ulus-devlet ile küreselleşme dinamikleri birbirinden ayrı değildir. Kapitalizm, meta üretimi ve meta pazarlarının üzerinden yükselen bir sistemdir ve zaten doğduğundan beri küreseldir. Batı "uygarlığı" bu yağmacı eşitsizlik üzerinde kendini var etmiş ve sürdürmüştür. İşte tam da bundan dolayı "liberalizm" meselesi, insanlık tarihi için, gerçek olduğu

sanılan ama hiçbir zaman gerçek olmayan en garip ütopyalardan birisidir.

Küreselleşmenin kendisi tam da böyle bir paradoks üzerine oturur ve kendisini inşa ederken, aynı zamanda, kendisini inkâr edecek dinamikleri ortaya çıkarır. Bu dinamiklerden en önemlisi şüphesiz ki ulus-devlettir. Kendinden ulus-devlet, sömürgeci ulus-devlet ya da emperyal ulus-devlet olarak ayrılmaktadır. Tümü de kendisini doğuran sistemin ürünüdür ve zorunlu olarak küreselcidir. Ancak bu paradoks, içinde bulunduğumuz yüzyılın en büyük paradokslarından biri olmaya adaydır. Tabii ki sosyal bilimlerde paradokslar, aynı zamanda, hipotez öncesi sorulardır. Bugün "küreselci" bir yapının ulus-devlet formunun artık geçersiz olduğundan hareketle, ulus-devletlere yönelik operasyonlar yaptığı, farklı kompo teorilerinin eşliğinde, ileri sürülüyor. Yaşanılan dönemde "küreselciler-ulusdevletçiler gibi bir keskin ayrım üzerinden sistemin dinamiklerinin işlediği fikrine uzaktır. Ulus-devletin emperyal biçimi, pekâlâ ultra bir küreselleşmeci ve liberal bir paradigmayı içerir ve bunu ideolojileştirir. Öte yandan "geç kalmış" ancak belli bir güce ulaşmış ulus-devlet, emperyal ulus-devletin dolayısıyla küresel-liberalizmin karşısındadır. Burada da şu soruyu sormak gerekir: Konjonktür gereği bu ulus-devlet anti-sömürgeci bir pozisyon alabilir (mi?) Bizce bu siyasi liderliğe bağlıdır ve bunun günümüzde en somut örneği Erdoğan lirderliğindeki Türkiye'dir. Devlet bu pozisyonu aldıkça, en alttakiler için daha demokratik ve kapsayıcı ama statüko ve hegemonya için yabancı giderek bir avuç bu sömürücü statüko sahibi için baskıcı bir aygıt olabilir. Bu, aynı zamanda, ekonomide piyasanın tekeli egemenliğinde genişlemesinin de sonudur.

Polanyi, Büyük Dönüşüm'de şöyle yazar: "Yüzyıl boyunca modern toplumun dinamiği çift yönlü bir hareket tarafından yönetildi: Piyasa sürekli genişliyor, ama bu hareket aynı zamanda genişlemeyi belirli yönlerden kısıtlayan bir karşıt hareketle karşılanıyordu. Bu karşıt hareket, toplumun korunması açısından hayati bir önem taşımakla birlikte, son tahlilde piyasanın kendi kurallarına göre işleyişiyle, dolayısıyla piyasa sisteminin kendisiyle çelişiyordu (Polanyi; 1986, 156). Burada, toplumun kendisini koruması fikrinin, yeni piyasanın tekelleşerek küresel yayılması karşısında her sınıfsal yapının-küçük burjuvaziden işçi sınıfına değin- farklı toplumsal refleksler göstererek geliştiği belirtilmektedir ki bu, faşizmden-stalinizme kadar genişleyen ve devletin doğrudan yapıcı bir rol üstlendiği ve yönettiği bir devlet tarzı sorunu olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda liberal piyasa ile faşizm arasında tarihsel açıdan fark olmadığı gibi, neden-sonuç ilişkisi olarak birbirlerini takip ederler. Esasında bu, hem 19. yüzyılın hem de 20. yüzyılın dünyasıdır.

Şimdi yeni bir dünya kurulmaktadır. Kapitalizm denen sistem, tarihinin hiçbir döneminde bu kadar itibarsız olmamıştır. Milyarlarca insanın kanı, teri ve yoksulluğu ile sermaye imparatorluğu kurmuş ve bu sermaye imparatorluklarından beslenen sayılı tufeyni dışında kapitalizmin devam etmesini isteyen yoktur. Kapitalizm itibar

ve insan onuru üzerine kurulmuş bir sistem değildir. İnsanlık dışı bir sistem olarak, ideolojik kılıfı liberalizmi ve yalnız sermaye sahipleri için demokrasiyi bütün acımasızlıkların üzerine kara bir şal gibi örtterek insan onurunu çiğneyerek ortaya çıkmıştır. Tam şimdi bütün bu olan bitenin tozu dumanı arasında “kapitalizm yıkıldı işte” gibi indirgemeci sonuca varılamaz ama şu rahatlıkla söylenebilir ki; bu sistem artık eskimiştir.

2. Avrupada Krizin Güncel Dinamikleri: ABD, İngiltere, Avrupa

2020 yılı başlarken 2008’de ABD’de başlayarak Kara Avrupa’sı ve İngiltere’yi vuran “finansal krizin” sistemik bir reel krize dönüşeceğinin çok güçlü işaretleri vardı. İngiltere’nin Brexit süreci, (nihayet) bu satırların yazıldığı tarihlerde Covid-19 virüsüyle boğuşan Başbakan Boris Johnson iktidarında İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden çıkmasıyla sonuçlanmıştı. Başında, İngiltere’nin içinde de hayli tartışmalı olan, Brexit süreci nihayetlendiğinde İngilizler, “iyiki bunu yaptık” havasındaydı.

AB’de kalma yanlısı olanlar bile Boris’e bu işi uzatmadan bitirdiği için gizli bir sempati de duymaya başlamışlardı. Çünkü herkesin gördüğü gibi, Avrupa artık gerçek anlamıyla “birlik” değildi.

Ortada yalnız Almanya ve küçük iki ortağı-Avusturya ve Hollanda- lehine işleyen garip bir parasal birlik vardı ve bu parasal birliği temsil eden Avrupa Merkez Bankası (ECB) tüm barutunu bitirmişti.²

2020 yılının mart ayının sonlarında, yani salgınının tepe noktasına az kala, salgından en çok etkilenen İtalya ve İspanya için bir “Corona Tahvili” fikri ortaya atıldı. Bilindiği gibi, 2008’i takip eden günlerde yine Güney Avrupa için, “ortak tahvil önerisi” gündeme gelmiş ama Almanya buna şiddetle karşı çıkarak, başta Yunanistan olmak üzere borç batağı içinde olan Güney Avrupa ülkeleri için bildiğimiz “kemer sıkma” politikasını önermişti.³

Ama salgın güney-kuzey-orta herkesi vurduğu için tam şimdi “herkes” için bir ortak tahvil, ECB’nin genişleme politikaları dışında da olabilirdi. Böylece Avrupa’nın yeniden “birlik” görüntüsü vermesi sağlanmış olur ayrıca da Birlik’ten çıkmayı kutlayan ve Başbakanları Covid-19 virüsü kapmış olan İngiltere’ye “bak neyi bıraktın” denilebilirdi.⁴

Esasında bu tartışma bir noktada kendilerini “küreselleşmeci-liberal” diye anlatan ancak yeni bir mikro-faşizmin ağırlarını ören eskinin tekeli sermayesinin de yol haritasının bir parçası olarak gündeme gelmiştir ancak başarılı olunamamıştır. Çünkü Almanya öncelikle sessiz kalmayı tercih etmiştir, sonra da salgının zaten başlarına gelen herşeyin sonucu olduğunu da tespit ederek, tıpkı 2008’deki

gibi “ortak tahvil” çözümüne karşı çıkmıştır. Almanya’nın bu direnci aslında AB’nin yeni döneme nasıl devam edeceğini de göstermektedir. Bu, aynı zamanda, Türkiye’nin de çeşitli vesilelerle vurguladığı gibi, AB’nin, kuralları önceden ve herkes için konmuş, herkesin çıkarlarının ortaklaştığı bir genişlemeden artık kesin olarak vazgeçtiğini belirtmektedir.⁵ Esasında gerek 2008 krizi sırasında gerekse Covid-19 salgını sırasında Almanya’nın başını çektiği merkez Avrupa’nın Güney Avrupa’ya yaptığını Türkiye çok uzun zamandır yaşıyordu. Dolayısıyla Türkiye, haklı olarak, şunu söylüyordu; “bir küresel felaket durumunda bile AB kendi üyeleri arasında ayırım yapıyor ve Birlik gibi davranmıyor, bize üyelik sürecinde verilen hiçbir söz tutulmadı ve tutulmayacak, o zaman hangi üyelik ve hangi süreçten bahsediyoruz.”

2008’de başlayan süreçte Birlik, Yunanistan’ı idare etmiş ve deyim yerindeyse yüzdürmüştü ama İtalya ve İspanya, Portekiz hatta Fransa sorunu daha da geniş bir ifadeyle “Güney Avrupa” çözümsüzlüğü giderek derinleşen ekonomik krizle devam ediyordu. Tabii ki çok geçmeden “Corona günlerinde” İtalya ve İspanya krizin derinliğini ortaya koyan iki Avrupa ülkesi olarak su yüzüne çıktılar.

Peki Türkiye-AB ilişkileri nasıl olacaktır? Burada öncelikle şunu söyleyebiliriz; yalnız küresel salgın süreci değil, 2008 krizi sonrasında, krizin sonucu olarak da ortaya çıkan bütün siyasi ve iktisadi sorunlar Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın genel olarak Birlik’le ilgili tezlerini ve Birliğin Türkiye ile tarihsel-güncel ilişkilerini doğrulamıştır. Örneğin genel olarak dünyanın sorunlu bölgelerinde ve özel olarak da Ortadoğu’da Birliğin geliştirdiği refleksler, AB’nin kurulurken vaadettiği ve genişlerken de vurguladığı temel “ideallere” taban tabana zıttı. Esasında bu “ikiyüzlülük” Batı’nın “demokrasi” tanımına da içkindir. Ama bundan da öte, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, çeşitli vesilelerle vurguladığı gibi bu “ikiyüzlü” oportünizm Türkiye-AB ilişkilerinin, AB tarafı için, adeta temel stratejisi olmuştur.

Şimdi tam da bu tarihsel dönemeçte bu oportünizm çöküyor. Ancak bu oportünizm merkezi Avrupa’da Almanya’dır. Öte yandan artık Avrupa’yı da içine alan yeni bir genişleme olacaktır bu, Türkiye merkezli bir Akdeniz Birliği mutabakatıdır. Bu anlamda “bildiğimiz” AB genişlemesi de bitmiştir.⁶ Burada Türkiye merkezli Akdeniz Birliği üzerinde durulmalıdır. Çünkü bu, gelecekte hem Ortadoğu hem de Güney Avrupa için yeni bir barış yolunun (gelecekteki) hikayesi olarak anlatılabilir.

3. Türkiye Merkezli Akdeniz Birliği

2008 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Nikolay Sarkozy, Fransa merkezli bir Akdeniz Birliği önerisi ortaya attı. Akdeniz için Birlik adıyla Avrupa ve Akdeniz Havzası’ndan 43 ülkenin bir araya gelmesiyle Temmuz-2008’de “Akdeniz için Paris

²<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/ab-almanya-aslinda-ne-istiyor-2345013>

³<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/ab-neden-dagilma-surecinde-2439737>

⁴<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/ab-neden-dagilma-surecinde-2439737>

⁵<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/ab-bu-haliyle-bitti-2265853>, E.T. 01.09.2020.

⁶<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/ab-neden-dagilma-surecinde-2439737>, E.T. 01.09.2020.

Zirvesi'nde oluşturuldu.⁷ AB'den 28, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Güneydoğu Avrupa'dan 15 ortak ülkeyi barındırıyordu. Esasında bu "birlik" önerisi Fransa'nın Akdeniz üzerinden bir Avrupa ikinci ligi önerisi olarak şekillendirilmek istenmiştir. Nitekim Sarkozy, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik yerine onun bir alt ligi olarak muamele görecekti- yani açık pazar olarak tek taraflı bir ticari akış ve buna bağlı olarak Akdeniz doğal kaynaklarını yalnız birinci ligde bulunan AB ülkelerinin denetleyeceği, yararlanacağı bir enerji düzeni ve pazarı da bu birlikle oluşturulacaktı. O zaman Sarkozy'in tasarımı; Merkez Avrupa AB'nin daraltılarak Almanya-Fransa liderliğinde yönetilmesi ve bunun bir alt liginde Türkiye ve Güney Avrupa dahil olmak üzere diğer ülkelerin toplanarak, Fransa ve Almanya önderliğindeki merkeze-AB'ye- tabi olmaları şeklindeydi. Öncelikle Türkiye'nin başka Kıbrıs olmak üzere Akdeniz kıta sahanlıkları ve doğal zenginlikleri konusundaki tavizsiz tutumu ve bu birliğin AB'nin bir ikinci ligi olarak yapılanmasına gösterdiği haklı tepki Fransa'nın sahte Akdeniz Birliği oyununu bozdu. Dolayısıyla "Birlik" ölü doğan ve işlemeyen kâğıt üzerinde kalan kült bir yapı olarak kaldı. Ancak Fransa ve Almanya Doğu Akdeniz üzerindeki emellerinden ve sömürgeci yaklaşımlarından vazgeçemediler. Sarkozy, hiç şüphesiz ki De Gaulle'un kötü bir karikatürü olarak geldi ve gitti ancak Sarkozy'un de daha kötü karikatürü Macron oldu. Macron, kuzey ve batı Afrika, Suriye başta olmak üzere Ortadoğu konusunda Fransa'nın 20. yüzyılın başındaki sömürgeci politikalarına dönme özlemi içinde ama bunu da hiçbir şekilde-hem objektif hem de subjektif koşullar gereği- başaramayacak yetersiz bir siyasi figürdür.

Türkiye'nin Libya Anlaşması sonrası kendi yetki alanlarında hidro karbon kaynaklarına dönük arama yapması Fransa'nın Doğu Akdeniz'i yeniden sömürgeleştirme hayallarına set çekmiştir. Fransa, Güney Kıbrıs üzerinden Yunanistan'ı bölgeye sürerek Türkiye karşısında pozisyon almaya çalıştı. Fransa'nın Akdeniz'i ve Kuzey Afrika'yı yeniden sömürgeleştirme çabasına bir müddet sonra Mısır'ın darbeci-faşist yönetimi ve İsrail'in Arap Yarımadası'ndaki kuklası BAE dahil oldu. Böylece BAE, Cezayir'de 50'li yılların sonundan 1962'ye kadar soykırım yapan De Gaulle'nin kurduğu OAS (Gizli Ordu) benzeri ya da Ortaoğu'da, Afrika'da mazlumların kanını alan emperyalist devletlerin açık-gizli soykırımcı Gladiosu bir çadır devleti olduğunu da ortaya çıkardı. Böylece Akdeniz'in hem pazar hem de doğal kaynak olarak yeniden paylaşımı önümüzdeki dönemin en önemli politik çekişme alanlarından birisi olacaktır.

Emperyalizmin yeni adımları eski figüranlar üzerinden içinde bulunduğumuz yüzyılda da gündeme geliyor. Türkiye'nin buradaki konumu, Akdeniz'in kaynaklarının ve pazara erişim yollarının emperyalizmin yıllar süren tahükkümünden kurtularak gerçek sahiplerine iade edilmesi doğrultusundadır. Kıbrıs meselesi de böyle bir meseledir. Esasında Suriye'nin Doğu Akdeniz'e bakan en önemli limanı olan Lazkiye limanı

ve Filistin meselesi de bu genel sorunsalın içinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla 21. yüzyılın ilk çeyreği yeni bir Akdeniz pazar ve kaynak çatışmasına sahne olacaktır. Öte yandan Rusya'nın iki yüz yıldır en önemli hayali de güneyden Akdeniz üzerinden sıcak denizlere inmektir. Rusya Suriye iç savaşı ile birlikte Lazkiye bölgesini denetimi altına alarak bu amaç doğrultusunda en önemli adımı atmış gözükmektedir. Bundan sonra Doğu Akdeniz üzerinde de daha fazla söz hakkı arayacaktır. Öte yandan Akdeniz hem yakın doğudan hem de uzak doğudan gelen ticari ve enerji geçişlerinin temel deniz yoludur. Çin'in "tek kuşak tek yol" projesinin deniz ulaşımı ve entegrasyonu Doğu Akdeniz üzerinden geçmektedir.

Bu bağlamda bugün Doğu Akdeniz meselesi yalnız Türkiye'nin meselesi değildir. Bölgedeki tüm mazlum halkların Filistin'in, Suriye'nin, Cezayir'in, Libya'nın sorunudur. Cezayir Direniş Hareketi'nin, Libya'da Ömer Muhtar'ın yeniden direnişidir. Peki Türkiye merkezli yeni bir Akdeniz "commonwealth'i" mümkün mü? Bu sorunun cevabı Türkiye'nin Erdoğan liderliğinde 2023 sonrasında devam etmesine bağlı olarak verilebilir. Türkiye'nin 2020 biterken yakaladığı yükseliş ve buna bağlı kararlı duruş sürürse Akdeniz'de Türkiye merkezli yeni bir birlik hikayesinden bahsedebilir.

Türkiye'de Başkanlık Sistemi adımı⁸ bu anlamda da belirleyici olmuştur. Türkiye'nin bu tarihi adımı, tarihi Atlantik uzlaşısının da sonunu gösteren bir gelişmedir. Pasifik Asya'nın 90'ların sonunda belirginleşen ve giderek hızlanan ekonomik yükselişi tam şimdi, Avrasya tarafına, Türkiye üzerinden gelmeye hazırlanıyor. Bunun için Çin'in, yüzyılın en büyük dönüştürücü projelerinden biri dediği "Tek kuşak, tek yol" projesinin iktisadi ve siyasi olarak yapıcı ülkelerinden biri bugün Türkiye'dir. Öte yandan, Rusya ve diğer Ön Asya ülkelerinin enerji kaynaklarını Akdeniz, Karadeniz ve Anadolu yarımadası üzerinden Avrupa ana karasına ulaştıracak yegâne ülke Türkiye'dir. Ancak Türkiye'nin yalnız ticari ve enerji geçişlerini kontrol eden değil, enerjiiyi hem Karadeniz'de hem de Akdeniz'de üretecek ve ticarileştirecek bir ülke olduğunu 2020 yılı içinde görülmüştür. Bu, hiç şüphesiz yukarıda bahsettiğimiz Akdeniz Birliği'nin ilk nüvesi ve ilk dinamiği olabilir.

2020 yılının, kapitalizmin bu dönemi için hızlandırılmış bir süreç olacağını yalnız Avrupa ve İngiltere söylememektedir. Çin önderliğindeki Asya ülkeleri teknoloji liderliğini zaten çoktan Batı'dan almışlardı ama Asya, eskisi gibi, içeride emek verimliliğine dayalı ve yalnız ihracat odaklı büyüme modelinden içeride refahı da gözeten, teknolojiyi, Chang'ın dediği gibi, (Chang, 2013:35) tersine mühendislikle kopya etmeyi bırakıp üretmeye başlayan ve ihraç eden yeni büyüme modeline geçmiştir. Sistemin yalnız üretim merkezi değil, teknoloji oluşturma ve bunu ihraç etme merkezi de Batı'dan

⁷https://tr.wikipedia.org/wiki/Akdeniz_i%C3%A7in_Birlik, E.T. 01.09.2020.

⁸<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/turkiye-tarihinin-yeni-donemi-2703682>, E.T. 01.09.2020.

Doğu'ya kaymıştır. Bu durum, siyasi güç ve para yaratma merkezleri Batı'da olduğu için var olan krizi derinleştiren bir dinamikti. Ancak, aynı zamanda, ABD merkezli batı hegemonyası siyasi güç ve para denetim mekanizmaları ile finansal derinleşmeyi öne çıkartarak krizi aşmaya çalışmış ve bu çaba daha yaygın ve derin bir kaosun de tetikleyicisi olmuştur.

Fırtına bugün bir virüs salgını kimliğiyle Avrupa'nın tam ortasında ve ABD'de devam etmektedir. Ancak hiç şüphe yok ki, bu uzun bir dalganın şimdilerde kıyıya vurmasıdır. Öyle ki küresel pandemiye teslim olan ABD, bu krizin tam ortasında, yeni bir ırkçılığa tepki ayaklanmasıyla da karşı karşıya kalmıştır. ABD'nin Minnesota Eyaleti'nde siyahi bir genci (George Floyd) polisler sokak ortasında işkenceyle öldürdüler. Bu faşist-ırkçı saldırı bardağı taşırmıştır. Minnesota'da siyahiler, banliyölerin yoksulları, yakında boğaz tokluğuna çalıştıkları işlerden de atılacak olan potansiyel işsizler ve hep işsiz olanlar ayaklanmıştır. Bu ayaklanma salgının en şiddetli seyrettiği "Amerikan Rüyası'nın" merkezine yani New-York'a sızmıştır. Fransa'daki "sarı yelekli" hareketi de bir banliyö hareketi olarak ilk işaretlerini birkaç yıl önce vermiştir. Batı'ya "refah" için göçenler, Batı "uygarlığı" sahibi beyazlar dışında bütün renkli işçi sınıfı artık ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrası inşa ettiği 20. Yüzyıl uygarlığının çöktüğünü görmektedir. Bu ayaklanma ve karşı koyuşlar, hiç şüphesiz ki, sistemi değiştirecek dinamikler değildir. Çünkü ideolojik merkezi bir örgütlenmeye sahip değiller ve kabaran öfkeye bağlı spontan sızrayışlardır.

Eski dünyanın kurucularından olan İngiltere, kendi düzenini Birleşik Krallık olarak kurarken, bu düzene commonwealth (ortak refah-zenginlik) adını vermiştir. Ama bu "commonwealth", önce İngiltere, sonra da Birleşik Krallığı oluşturan İskoçya, İrlanda vb ülkeler için sonra da -kalırsa- diğerleri içindir. Birleşik Krallık kendi içinde bile bir commonwealth sağlayamamıştır. İrlanda ve İskoçya halkı için İngiltere her zaman kaynaklarını sömüren, yoksullaştıran ve hükmeden olarak kalmıştır. Acemoğlu ve Robinsun'un deyimiyle -Hobbes'ten alıntılanarak- mutlak güce sahip Leviathan'ı "prangalayarak" "herkesin herkesle savaşını" sona erdirdikten sonra "demokratikleştirebilir miyiz? Bu soru, aynı zamanda başka bir soruyu doğurur: Hangi demokrasi ve kimin inşa ettiği demokrasi. Afrika'da devlet (Herkesin herkesle savaşını sona erdirecek ve gerekli asgari yaşam koşullarını sağlayacak) yok; dolayısıyla demokrasi de yoktur. Refahın ve demokrasinin olması için önce Batılı anlamda bir devletin onun kurumlarının, ideojisinin oluşması gerektiğini söylemek körün fili tarif etmesi gibi bir şey herhalde. Dünyayı birbirinden bağımsız adalar olarak görüp nereyi tutarsanız orayı tek başına bir dünya diye tarif edip, kendi bakış açısıyla eleştirmek. Bugün Afrika'nın birçok ülkesinde refahın olmaması ve halkın özgür iradesinin ortaya çıkarmaması acaba yerli halkların kendi doğal zenginliklerini, kendi emekgüçleri dahil olmak üzere, değerlendirememesi ve "kapsayıcı kurumları ve demokratikleşmiş" bir Leviathan'a sahip olan Batılılar tarafından bu ülkelerin acımasızca yağmalanmasıdır.

Ancak şimdi bu "uygarlık" ve onun bütün ideolojik duvarları çözülüyor. Avrupa Birliği'nde ve İngiltere'de bütün bu ekonomik, siyasi ve nihayet ideolojik enkazı sırtlayacak lider çıkmıyor. ABD ise çok daha vahim Trump'la Biden arasındaki yarış ve her iki başkan adayının da durumu içler acısı. Batı'da siyaset kurumu ve onun "kapsayıcı" kurumları yeni karar vericiler, ideologlar üretmiyor. Covid-19 salgına da tam da bu açıdan adeta bir turnusal kâğıdı oldu.

4. Doğu'nun Geri Kalmasının Tarihsel Nedenleri: Batı'nın Krizi ve Doğu'nun Dinamikleri

Yaşamakta olduğumuz büyük dönüşüme gelene değin, batı kapitalizmi büyük-çevrimsel- dalgalar olarak yolculuğunu sürdürüyordu. Yukarıda anlatılan sanayi devrimine giden yol ve sonrasında bu çevrimsel dalgalar sistemin temel dinamikleri olarak çalışmışlardır. Yirmi-otuz yıllık büyük dalgaların dip noktaları hızlı çöküşler olarak kendini gösteriyor ve yeni bir sermaye birikim modeli, yeni öncü sektörler ve yeni hegemon devletlerle birlikte dipten (savaşlardan) çıkış süreci olarak beliriyordu.

Örneğin 1929 büyük krizi böyle bir (crash) çöküştür. Ama görüyorsunuz ki bu kriz, 1929 gibi, bir çöküş değil. Zamana yayılan ve zamanla hem ekonomik hem de siyasi değişimleri aynı anda yapan büyük bir kaotik süreç. Ve bu öyle bir kaotik süreç ki, yalnız ekonomik olanı değiştirmiyor, en dibe inerek, şimdiye kadar 'kanıtlanmış' bilimsel 'gerçeklik' olarak ezberletilen her şeyi geçersiz kılıyor, iktisadi, siyasi kuram ve tanımları da yerle bir ediyor. 2008 krizi sonrası kapitalizmin, birikim, genişleme, duruklama ve çöküş ve yeniden tekrar yeni bir sermaye birikim evresiyle yenilenen çevrimleri, öyle görülüyor ki, yeni bir boyut kazanmış durumda. Kondratyef'in isim babası olduğu ve daha sonra Wallerstein, Freeman, Castells tarafından da geliştirilen ve farklı veçhelerde yorumlanan uzun çevrimler, 40-50 yıllık periyodlarla, sisteme damga vurmuştur. 19. yüzyılda 1810'lu yıllarda başlayarak, 1890-1893 tarihlerine kadar uzanan ve 10-15 yıllık krizlerle kendini yinelemeye çalışan sistem, 20. yüzyılda iki büyük paylaşım savaşını da kapsayan ve yaklaşık 40 yıllık dalgalarla gelen büyük krizlerle sarsılmaya başlamıştır. Hemen yüzyılın başındaki kriz ve büyük paylaşım savaşı, üç büyük imparatorluğun parçalanıp yeni ulus-devletlerin doğmasına yol açtı, birinci paylaşım savaşını ortaya çıkaran yeniden yapılanmanın sancıları savaş sonrası da devam etti. Bu bağlamda ikinci savaş, yüzyılın başında başlayan paylaşımın tamamlanması idi. İkinci savaştan sonra dünyanın "şimdiki" düzenin temelleri atıldı. Öyle ki, 2. Paylaşım Savaşı'ndan dünya imparatorluğu kurmak üzere, "galip çıkartılan" ABD'nin önderliğinde kurulan inşacı kurumlar (BM, IMF, DB) yeni bir siyasi düzenle birlikte yeni bir ekonomi de inşa ettiler. Bu sistemde Sovyetlerin seksenlerin sonuna değin olan varlığı aslında, inşacı kurumların en önemlisi olan Birleşmiş Milletlerin, ABD önderliğindeki yeniden paylaşımı ve yeni sömürgeciliği meşrulaştıran bir işlevle donanmasına da yardımcı oldu. BM karar mekanizması Sovyetlerin de içinde (Sonradan Rusya) olduğu bir siyasi yürütme organına dayanır. BM Güvenlik Konseyi siyasi yürütme organıdır ve beş daimi üyeye dayanır. ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa'nın doğrudan veto hakkı

vardır. Güvenlik Konseyi'nin karar alabilmesi için 10 geçici ve 5 asli üyeden an az dokuzunun onayı ve 5 asli üyeden de herhangi birinin veto hakkını kullanmaması gerekir. Bu böyle olunca BM, dünyanın dört bir yanında emperyalist güçler ya da onların maşalarının yol açtığı iç savaşlarda, mevzi ve bölgesel savaşlarda ya da yoksullaştırıcı dondurulmuş çatışmalı süreçlerde mazlum halkların yanında yer almak şöyle dursun, tam aksine, eski sömürgeci şimdiki yeni emperyalist bloğun yanında yer almıştır. Bunun yakın geçmişteki en can yakıcı örneği Yugoslavya'nın parçalanması sonucu çıkan iç savaşta Bosnalı Müslümanların katli idi. Aynı şekilde BM, Afrika'daki onlarca iç savaşa, soykırıma varan katliamlara, ABD-CIA kökenli askeri darbelerle ses çıkarmamış adeta bunları onaylamıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “ Dünya Beşten Büyüktür” mottosu tam da bu gerçeği deşinen bir çıkıştır.⁹ Ancak “Dünya Beşten Büyüktür” seslenişi, yalnız BM'nin 2. Dünya Savaşı'ndan beri süregelen hâkim hiyerarşiyi eleştirmemektedir. Dünyanın mazlumlarının hakkını almaya başlayacağı yeni bir dünyayı da işaret etmektedir.

Dünya Beşten Büyüktür siyaseti, 16. Yüzyılda şekillenmeye başlayan Batı hakimiyetine, güncel olarak söylessek Avrupa merkeziliğinin ve Anglo-Sakson militarizminin de sonunun gelmekte olduğunu ve Doğu'yu ve de Güney'i de içine alan yeni-adil bir dünyanın eli kulağında olduğunu da ısrarla söyleyen bir çıkıştır.

4.1. Frank'ın “Yeniden Doğu” Gerçeği

Frank, Yeniden Doğu'da Chaudhuri'den Asya uygarlığının ekonomik ve sanayi temellerini anlatmak için şu alıntıyı yapar (Frank, 2010:199): “Asya uygarlığının en önemli üç zanaatı dokuma ürünleri, pamuk ve ipek; mücevher dâhil olmak üzere metal eşyalar (ve) seramik ve cam ürünlerdi. Bunların yanı sıra sanayi teknolojisi örgütlenmeye atfedilen bütün özelliklere sahip oldukça geniş bir yan sanayi söz konusuydu: Kâğıt, barut, havai fişek, tuğla, müzik aletleri, mobilya, parfüm ve kozmetik malzemeler gibi ürünler, Asya'nın pek çok bölgesinde gündelik yaşamın vazgeçilmezleri haline gelmiştir. İster üretim sürecinde ister paylaşım düzenine ait olsun, elinizde bulunan tarihsel kayıtlar oldukça net biçimde, Asya'daki zanaatın üretimde ara evreler içerdiğini ve iş bölümünün teknik olduğu kadar sosyal gerekçelere dayandığını göstermektedir. Dokuma sanayinde birkaç metre uzunluğunda basma ya da kumaş, halka ulaşmadan evvel pamuk yetiştiren çiftçilerden tarlalarda çalışan toplayıcılara, pamuk liflerini çırçırdan geçiren tarakçılara, onlardan eğirmeci, dokumacı, ağartıcı, basmacı, perdahçı ve tamircilere kadar birçok kimsenin elinden geçmek durumundaydı. Asya'nın her tarafına kumaş, çanak, çömlek, metal edevat ve pirinç kap kakak alanlarında oldukça faal ve çeşitlilik arz eden bir ticaret söz konusuydu. Varlıklı olanların yanı sıra sıradan insanlar da bu deşinilen sade ürünleri günlük kullanım amaçlı almıştır. (Chaudhuri,1990a:302.319.323.305).

Frank (2010), bu alıntıyı yaptıktan sonra, 15. yüzyılda başlayan ve neredeyse günümüze deşin süren doğunun yağmasını anlatmak için şu bilinen fıkraya başvurur: Adamın biri sürekli biçimde sınır kapısını boş el arabasıyla geçince gümrük memuru bu işten bir şey anlamaz ve kafası karışır. Aradan zaman geçince durum anlaşılır: Adam el arabası kaçırmaktadır! Ne var ki gemiler başka yerlerden gelen malları taşısalar ve Asya limanları arasında yasal olduğu kadar kaçak faaliyetler yürütseler de gemi taşımacılığının büyük bir bölümünün Batı, Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya malzemeleri kullanılarak, Asya gemileriyle gerçekleşmesi fıkraya değil somut bir gerçektir. 15. yüzyıldan itibaren başlayan ve giderek yoğunlaşan bu nakliye, liman ve Asya'nın Batı tarafından, kendi sömürgeleştirme amaçlarına uygun inşaatı Batı için önemli bir sermaye birikimi sağlamış ve 19. yüzyılda buharlı geminin icadına kadar bu süreç her iki taraf için de çok önemli bir dinamik oluşturmuştur. Frank'a göre para basımı da Asya için görünmez bir sanayi idi. Ama Asya'nın değerli madenlerinin ‘para’ ya dönüştürüp Batı'ya ihracı da gümrüklerden el arabası geçiren ‘uyanık’ adamı anlatmaktadır. Avrupalıların Doğu'ya satabilecekleri pek fazla malları olmadığından temel kazançlarını Asya ekonomisi içersinde yer alan ‘ülke ticaretine’ dâhil olarak elde ediyorlardı. Avrupa'nın kar sağlamaı, büyük ölçüde, yük taşımacılığına ve Doğu'ya ait kıymetli maden, para ve malları farklı piyasalarda, daha da önemlisi dünya ekonomisinin tamamında alıp satmaya dayalıydı. (...) Avrupalıların bunu başarabilmelerinin sırrı, muazzam miktarlara ulaşan kıymetli maden arzı üzerinde kurdukları egemenlikte yatıyordu. Avrupalılar 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında özellikle de Çin ve Japonya arasındaki ticarete aracı rolüne soyunarak Asya'nın tamamında altın ve gümüş paritesinden kaynaklanan farktan komisyon almışlardır. Bununla birlikte ekonomik açıdan en azından 1500 ile 1800 yılları arasındaki üç asırlık zaman diliminde Avrupa'nın üretim ihraç edebildiği en önemli, hatta tek ürün paraydı. Frank'ın bu tespiti çok önemlidir. Çünkü bütün bu süreçte Avrupa, pre-sömürgeci bir kıta olarak Amerika ve Asya kıtalarına bağlı durumdaydı. Yani Avrupa sanayi devriminin eşğine deşin, karşılığı olan parayı ancak Doğu ve Güney'in değerli madenlerini yağmalayarak sağlamıştır.

5. Güncel Krizin Temelleri Üzerine

Yukarıda merkantilist yağma ve kapitalizmin ilk sömürgeci genişlemesi vurgusunu yapıldı ama şimdiki krizin temel dinamiklerini anlamak için sermaye ihracının belirleyici olduğu ve finans kapitalin öne çıktığı emperyalist genişleme evresine bakmak gerek. “Harvey (Harvey, 2003; 23) kapitalist emperyalizmi, sermayenin zaman ve mekandaki birikim biçimi ve ekonomik ve askeri yayılma-sömürme-biçimleri olmak üzere iki ayrı başlıkta ele almaktadır. Birincisi “ekonomik gücün, üretim şekilleri, ticaret, sermaye hareketleri, para transferi, işgücü göçü, teknoloji transferi, döviz spekülasyonu, bilgi akışı, kültürel etkiler olup ikincisi ise “Dünya üzerindeki çıkarlarını korumak ve hedeflerine ulaşmak. Yani darbeler, iç savaşlar, mevzi savaşları, dondurulmuş çatışma alanları, gelişmekte olan ülkelerin içine sokulmuş Gladio türü örgütler, CIA'nin yetiştirdiği

⁹ <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/bm-gene-kurulu-abd-turkiye-ve-digerleri-2748350>

generaller, medya gücü, üniversiteler... Harvey'in tarif ettiği bu iki biçim çoğu kere iç içe geçer. 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin hegemonyası, soğuk savaş zamanları da dahil olmak üzere, sermayenin birikimini oluşturulan "uluslararası" kurumlar ve sermaye ihracıyla ekonomileri ele geçirecek devam ettirilmiştir. 1944'ten hemen sonra inşa edilen "Bretton-Woods Sistemi" nin iki önemli kurumu IMF ve Dünya Bankası'ydı. Şimdi bu kurumların sistemi regüle edici güçleri ve itibarları kalmadı. Günümüzde hem küresel kurumların hem de bunlara uygun yapılandırılan "ulusal" kurumların etkisizliği şimdiki krizin en önemli sonuçlarından birisi olarak da okunmalıdır. Bu, aynı zamanda, sistemin 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana geliştirdiği sermaye birikim everesinin de bittiğini göstermektedir.

Kapitalist ekonomilerde dönüştürücü ve büyük krizler, bir önceki sermaye birikimi ve buna bağlı büyüme çerçevesinin bittiği ve sürükleyici sektörlerin kâr oranlarının düştüğü zaman aralığına denk gelir. "Kapitalizm doğası gereği, ekonomik bir değişim metodu ya da tipidir. Durgun bir karakter göstermez. Zira kapitalizmin bu girişimci niteliği yalnızca, ekonomik hayatın daima değişen bir ekonomik ve sosyal ortam içinde akmasından ve ekonomik aksiyonun verilerinin de değişmesinden ileri gelmektedir (Schumpeter 2009:103). Schumpeter'in (2009) bu satırları aslında onun kapitalizmin krizleri için tanımladığı o ünlü formülasyonu anlatmaktadır: "Yaratıcı yıkım." Ama Schumpeter'in "yaratıcı yıkımı" klasik iktisatçıların ileri sürdüğü dinamiklerden oldukça farklıdır. "Klasik iktisatçılar, (Smith, Ricardo, Mill, Marx vb.) iktisadi büyüme analizlerinde sahnenin ortasına sermaye birikimini yerleştirmişlerdir. İktisat tarihçileri ise, sermaye birikiminin önemini hiçbir zaman yadsımamakla birlikte, Sanayi Devrimi'nin başlangıç aşamaları için artış hızını biraz düşürmek eğiliminde görünmektedirler. Rostow (1960) kalkış (take off) aşamasından "kendini besleyen büyüme" aşamasına geçmek için üretime dönük yatırımları (Net Milli Gelir) % 5'ten % 10'a çıkarmanın gerekli olduğunu ve İngiltere'nin bu koşulu ancak, 18. yüzyılın sonunda sağladığını ileri sürmüştür (Freeman, 1997:56).

Freeman ve Soete (1997), Schumpeter'in "ardışık sanayi devrimleri" olarak adlandırdığı teknolojik değişim dalgalarını Rus iktisatçısı Nikolai Kondratieff'i (1978) takip ederek "teknolojik değişim dalgaları" olarak nitelemişlerdir.

Freeman ve Soete'nin bu vurgusu çok önemlidir; çünkü buradaki GSYİH'da üretime dönük yatırımların payının artması aynı zamanda yeni kontrol sanayilerinin gelişmesi anlamına gelmektedir. Yeni kontrol sanayilerinin ortaya çıkması hiç şüphesiz yeni bir büyüme paradigmasıdır. Ama, aynı zamanda da, bu devrim, kriz açıcı bir dinamik olarak, sistemin tarihsel yenilenme mekanizmasıdır.

Bu noktada, 2008 krizinin ve devamında 2020 salgınının hem Sanayi Devrimi hem de Sanayi Devrimi sonrası, sermaye birikim paradigmasının bittiği bir eşik olduğunu ve şimdiki kadar geçerli olan tüm büyüme teorilerinin gözden geçirilmesini gerekli kılacak şartları (bugün için) ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu konuda Brenner, 2008 krizinin

1973'ten beri süregelen düşüş çevriminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve bu anlamda temel bir kriz olduğunu söylemektedir (Brenner, 2002). Bu durum yaklaşık 250 yıllık bir sermaye birikim sürecinin son bulmasıdır. Bu, temel bir paradigma değişimidir. Esasında bu tespitlerin doğruluğu 2008-2020 arasındaki süreçte de teyit edilmiştir. Nihayet Corona Pandemisi sürecinde gelişmiş ülkelerin bütün yaldızlı boyaları dökülmüştür. Neoliberal ekonominin insanı hiçe sayan meta ve para dünyası 2008 kriziyle sallanmıştı ama 2020'nin ilk aylarında küresel pandemi ile yerle bir oldu. Amerika'nın ve Avrupa'nın, İngiltere'nin sağlık sistemleri çöktü. İnsani yaşamın en önemli direklerinden olan sağlık sistemlerinin bir salgınla aynı çökmesi sistemin nasıl çürüdüğünün en önemli kanıtı olarak tarihe geçmiştir. Burada liberal ve neoliberal teorinin bütün fildişi kuleleri de sağlık sistemleri ile aynı anda yıkılmıştır. Yaklaşık ikiyüz yıllık bir sermaye birikim süreci ve buradan türetilen büyüme-kalkınma paradigmasında, kumdan kuleler misali, yerle bir oldu.

İşte bu tespitler, krizin tek boyutlu kar oranları düşmesi ve sektörel yenilenme krizi olmadığını göstermektedir. Çünkü eğer 2008 krizini birçok iktisatçının ve toplumbilimcinin dediği gibi, (Brenner, Kuruç, Wallerstein, Arrighi, vb.) hegemon ulus-devletlere dayalı sermaye birikim modelinin ve yaklaşık 200 yıldır süregelen Anglosakson modelinin krizi olarak görülürse ortaya çok köklü bir birikim rejimi krizi sorunu çıkacaktır. Ama öte yandan Arrighi'nin on beşinci yüzyıldan başlatarak inşa edildiğini iddia ettiği (Arrighi; 2007,67) sermaye birikim sürecinin bütün kurumları ve bu kurumları oluşturan, düzenleyen devlet kurumunun temel işlevi mekanizması ve nizamı da sorgulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla güncel sistemin krizin yalnız bir ekonomik kriz değil, çok yönlü ve derin bir siyasi kriz olduğunu, sistemin kendisini yenileyemediği görülmektedir.

2008'de ABD'de bir mali kriz gibi başlayan dönem, yaklaşık dört yıl sonra, özellikle Avrupa'da hem ekonomik hem de siyasi boyutu olan derin bir krize dönüşmüştü. Negri ve Hard'ın (2001) dediği gibi, Avrupa modernliğinin en azından Westphalia Barışı'ndan beri bıyıp usanmadan ileri sürdüğü uluslararası düzen nosyonunun da derin bir krize girdiği genel kabul görmektedir. Bu, aynı zamanda, "Avrupa Merkezçiliği"nin de sonudur. Esasında Avrupa Merkezçiliğinin en uç noktası Nazizmdir. Nazizm'in 2. Paylaşım Savaşı'nda yenilmesiyle Avrupa merkezçilik yerini Anglo-Sakson hakimiyetine bırakmış ama hiçbir zaman siyasi ve kültürel etkisini kaybetmemiştir. Ancak bugün sistemin derin krizi Anglo-Sakson egemenliğini olduğu kadar, Avrupa merkezçiliği de derinden sarsmaktadır.

Gerçektende, bugün Avrupa'da olan biten, çok yönlü ve tarihsel bir dönüşümün ilk işaretlerini bize vermektedir. Avrupa'nın ortasında ilkönceleri Markel ve Sarkozy'nin birbirine sarılarak krize çare bulmaya çalışması aslında bize ulus-devlete dayanan sermaye birikim rejiminin de bitmekte olduğunu anlatmaktadır.

Aslında bu, Almanya'dan başlamak üzere, İtalya, Yunanistan, İspanya gibi militarizmle kapitalist gelişmeyi iç

içe sokmuş ülkelerin de modernizm tarihinin bittiği anlamına gelir ki, bu tarih insanlık için oldukça acı ve öğretici deneyimlerle doludur.

Burada öncelikle 2008 krizinin temel dinamiklerini ele almak gerekmektedir. Çünkü 2020’de görüldü ki, 2008’de ABD’de başlayarak Avrupa’ya sarkan finansal kriz esasında uzun bir sermaye birikim dalgasının hızla kıyıya vurması ve bu derin dalgalanın da geri çekilmeyerek kıyıda ne varsa silip süpürmesi idi. Bu anlamda 2008’de başlayan süreç, 1929 krizi gibi hızlı bir “crash” (çöküş) değildi. 2008’de başlayan süreç, deyim yerindeyse, bir serbest düştü ve hala sürmektedir. Yalnız burada birçok önemli gerçeği de belirtmek gerekir. O da şudur; bu süreçten ana akım iktisat yazını, yukarıda belirtildiği gibi, genel bir kriz hali tarif eder ve bu krizi kabul eder. İşin gerçeği tabii ki bundan ibaret değildir. Hatta gerçeğin esas kısmı bu da değildir. Kapitalizm tarihindeki bütün krizler, 19. ve 20. yüzyıldaki bütün krizler, ana sürükleyici sektörlerdeki hızlı kar oranlarının düşüşü ve bunların yerine yeni kontrol sanayilerinin¹⁰ geçmesiyle- genel olarak- aşılmıştır. Tabii bu değişim, aynı zamanda, pazarların da yeniden paylaşımını ve küresel sistemdeki güç dengesinin-hiyerarşisinin- değişmesini de gerektiyordu ki, birbiri ardına gelen iki büyük savaş tam da bunu yapmıştır.

Öte yandan 2008 krizi, şimdiye değin kapitalist ekonomide “kriz”i açıklayan bütün kriz teorilerini adeta içeren, özetleyen bir çerçeveyi önümüze koymuştur. Mandel (1997); kapitalist üretim tarzının bir boşluk içinde değil, fakat Batı Avrupa, Doğu Avrupa, kıtasal Asya, Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Japonya’da çok önemli farklar gösteren bir özgül sosyo-ekonomik çerçeve içinde geliştiğini ifade etmektedir. Ama aynı farklılıklar 18. yüzyıldan başlamak üzere, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılda da kendisini göstermiştir. Sanayi Devrimi ve sonrası aslında krizlerin ve bu krizlerle birlikte yenilenmenin de tarihidir. Kapitalist üretim tarzının birbirini izleyen çevrimlerini (aşamalarını) sermaye birikim modelleri ile açıklamak mümkün olmaktadır. Her bir sermaye birikim modeli, o dönemi oluşturan teknolojik gelişmelerle ilişkilidir. Kapitalizmin uzun dönemli dalgaları (business cycles) birbirini izleyen teknolojik gelişmelere dayalıdır. Schumpeterci bu tez, aslında açık ya da örtülü bir şekilde, Marx’ın sermaye birikim evrelerini kabul ederken, Kondratieff uzun dalgalarını ise yeniden yorumlamaktadır. Schumpeter’e göre; her konjonktür döngüsü veya uzun dalga, bir yandan o dönemdeki teknolojik yenilik farklılıkları bir yandan da savaşlar, altın madenlerinin keşfedilmesi ya da kıtlıklar gibi tarihi olayların farklılığından dolayı benzersizdir (Freeman ve Soete 1997:22). Dolayısıyla kapitalizmin kendini yenilemesiyle son bulan her dalgası bir kriz dönemi olduğu gibi, yeni bir siyasi dönemin de taşıyıcısı olur. İngiliz Sanayi Devrimi Schumpeter tarafından birinci Kondratieff dalgası olarak kabul edilmektedir. Sanayi Devrimi’nin Britanya’da başlaması ve bu başlangıcın nedenleri, bu

¹⁰Emek verimliliği dışında, teknoloji verimliliğini de en üst düzeyde kullanma kapasitesi olan ve teknolojiyi yaratma, kullanma, uygulama esnekliği olan sektörler, sanayiler kontrol sanayiidir. Çünkü bunlar, oluştukları dinamizmle diğer sektörleri de arkasından sürüklerler.

çalışmanın temel çıkış noktalarından birisidir; çünkü Britanya’nın kalkınması ve Sanayi Devrimi, “laissez-faire” anlayışının temellendiği, serbest rekabetçi kalkınma paradigmasının çıkış ve uygulama noktası olarak gösterilmiştir. Ancak, merkantilist yağma döneminden sonra sanayi devrimi ile başlayan ve emeğin sömürsü ve metalaşması ile devam eden süreç, özünde, farklı üretim araçları düzeyinde aşamalı çevrimlerle örülü de olsa, kesintisiz bir süreçtir. Burada ilk birikimi merkantilist yağma ile yapan ülkelerin hızla sömürge edinmesi ve arkasından gelen yoğun emek sömürsü şimdiki sistemi inşa etmiştir. Burada devletçi koruma, dış yağma ve iç sömürü sisteme hâkim ulus-devlet paradigmasını belirleyen üç önemli tarihsel dinamiklerdir. İmparatorluk yağma sistemi, kapitalist ilk birikime bağlı olarak, yağmacı sömürgecilik dönüştürmüştü ve 20. Yüzyılın başı itibariyle de sömürgecilik yerini hegemon ulus-devlet emperyalizmine bırakmıştır.

Chang, özellikle 13. yüzyılın başından başlayarak 15. yüzyılın başına kadar, özellikle Tudor hükümdarları zamanında “bebek sanayi” koruması yapıldığını, İngiltere’yi Hollanda’ya ham yün ihracına bağımlı bir ülke olmaktan kurtaran uygulamaların hızla devreye sokulduğunu ve sömürgecilik döneminde de 1699 Yün Yasası gibi önlemlerle Sanayi Devrimi’yle başlayan sermaye birikimi sistemini devletin oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu önemli tarihsel ayrıntının çalışma açısından önemi, kapitalizmin içsel dinamiklerinin Malthus Kapanı’na girmeden, yani merkezileşme ve tekelleşme yaşanmadan, yaygın ve yatay bir büyüme gerçekleştirip gerçekleştirilemeyeceğidir.

Clark’ın Malthus Kapanı konusudaki çalışmasının temelinde, 1200 ile 1800 yılları arasındaki İngiliz ekonomisi hakkındaki pek çok özelliğin tekrar gözden geçirilmesi yatmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak, mümkün olandan çok daha açık bir şekilde, ekonominin Malthus Kapanı’nda -yeni teknoloji üretimin verimliliğini biraz arttırdığında nüfus büyür, fazladan ortaya çıkan nüfus artı değeri yer ve ortalama gelir tekrar eski seviyesine döner- kilitli kaldığını göstermektedir. Nüfusun, pek çok insanı açlık sınırında yaşamaya mahkûm edecek şekilde, yiyecek arzından daha hızlı büyümesi eğilimi Thomas Malthus tarafından 1798’de yazılan Nüfus Hakkında Bir Deneme (An Essay on the Principle of Population) kitabında tanımlanmıştır. Bu noktada Malthus Kapanı, Clark’ın verilerinin gösterdiği gibi, 1200’den Sanayi Devrimi’ne kadar İngiliz ekonomisine hükmetmiştir ve onun görüşüne göre, insanoğlunun var oluşuna kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamanın kalktığı tek dönem, nüfusun hızla azaldığı ve nesiller boyunca, sağ kalanların daha çok yiyecek bulabildiği veba gibi doğal felaketlerin yaşandığı zamanlardır.¹¹ Sanayi Devrimi ve Malthus Kapanı’ndan ilk

¹¹2020 yılının mart ayından itibaren Covid-19 kodlu virüsün yol açtığı küresel pandemi, bütün bu Malthuscu teorileri yeniden gündeme getirdi. Salgının, özellikle gelişmiş ülkelerin giderek yaşlanan ve kapitalizm için “yük” sayılan yaşlı nüfusu “temizlemek” için laboratuvarlarda geliştirilen virüsten yayıldığını söyleyenler de oldu. Yiyecek arzının ve kullanılabilir doğal kaynakların hızla artan nüfusu karşılayamaması, artan insan nüfusunun sonucu değildir. Dünya kaynaklarının çoğuna el koyarak küçük bir azınlık için onları israf eden ve eşitsizlik üretmek yararlanma/israf katsayısını büyüten kapitalizm sonuçlarından birisidir bu. Malthus’un sanayi kapitalizmin doğuşunda artan nüfus konusunda telaşla kapılması, tarihsel olarak, tesadüf değildir.

kaçış, üretim verimliliğinin artması, nüfus artışını geride bırakmaya yetecek kadar büyümesi ve ortalama gelirin yükselmesine imkân tanınması sonucu meydana gelmiştir. Verimlilikteki bu ani yükselişe ekonomik ve siyasal pek çok açıklama getirilmiştir ancak tarihçiler tarafından hepsi de tam anlamıyla tatmin edici olmaktan uzak bulunmaktadır (Edward ve Lautzenheiser, 2002:101).

Sanayi Devrimi'nin ilk defa, nüfusları çok daha büyük olan Çin ya da Japonya'da gerçekleşmemiş olması Malthus'un tezinin sorgulanması için başlangıç noktalarından ilkinin oluşturmaktadır. Clark'ın bulduğu verilere göre, zengin sınıflar olan Japonya'da Samuraylar ve Çin'de Qing Hanedanı, şartıcı biçimde fazla üremiyorlardı ve bu yüzden İngiltere'de üretim odaklı değerleri yayan aşağı doğru sosyal hareketliliği sağlamakta başarısız olmuşlardır. Ancak Ming ve Qing Hanedanları döneminde Çin üretim, tüketim ve nüfus alanlarında muazzam artışlara sahne olmuş, söz konusu durum yalnızca hanedan Ming ve Qing arasında 17. yüzyılın ortasında el değiştirirken kısa bir süre kesintiye uğramıştır (Frank, 1998:131). Burada Frank'ın görüşleri çok farklıdır. Frank, 1500'li yılların başından itibaren Avrupa'dan Asya'ya getirilen sıcak paranın Asya'nın kaderini değiştirdiğini söylemektedir. Avrupalılar tarafından Amerika kıtasına getirilen sıcak paranın Avrupa'ya kıyasla Asya'nın pek çok bölgesinde üretimi daha çok canlandırdığını, nüfusuyusa daha fazla arttırdığını göstermektedir. Yine Frank'a göre bu sürecin devam ederek 1750 yılı itibariyle dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin yaşadığı Asya'da nüfusun Avrupa'ya kıyasla daha çok arttığı ve 1750 yılı itibariyle dünya Gayri Safi Hâsılasının %80'inin Asya'da üretildiği tespiti bulunmaktadır (Frank, 1998:187). Frank, Asya'nın ilkönce gerek nüfus gerekse üretim açısından 19. yüzyılın hemen başında, ulaştığı zirveyi terk ederek, düşüşe geçtiğini öne sürmektedir ve bunu Kondratieff dalgası ile açıklamaktadır (Frank, 1998:286). Buna Kondratieff A dalgasından B dalgasına geçiş adını vererek formüle etmiştir. Frank'e göre Sanayi Devrimi çok açık olarak Kondratieff B dalgasının çıktığı yerdir. Bu tespitin çalışmamızda öne süreceğimiz büyüme teorilerinin tarihsel-sosyal planı bakımından önemi büyüktür. Sanayi Devrimi'nden sonra, en zengin ve en fakir ülkelerin yaşam standartlarındaki uçurum hızla açılmaya başlamıştır. 1800'de dördte bir olan refah eşitsizliği bugün ellide bir oranından daha fazladır. "İmparatorluk formasyonu genelde Avrupa karşıtı bir örnek olarak sunulmaktadır. Örneğin; Max Weber, Avrupa kapitalizminin karşılaştırılmalı analizini, Doğunun kapitalizmi geliştirmedeki başarısızlığının tahlili üzerine geliştirdi. Weber, Avrupa'da Protestanlığın durmak bilmez ve açgözlü doğası ile Çin'in Konfüçyuslu dinini karşılaştırdı (Weiss ve Hobson, 1995:34). Bu karşılaştırma kalkınmanın endüstri olmadan olup olmayacağı ve bunun toplumların dinsel özelliklerinden hareketle sorgulanmasından başka bir şey değildir. Batı kalkınma modelleri, Smith'ten Marx'a kadar şu veya bu şekilde metalaşmanın kaçınılmaz olarak kapitalizmin doğuşuna yol açtığını iddia etmektedir. Örneğin; Smith, Sweezy, Frank ve Wallerstein Avrupa kapitalizminin ortaya çıkışı ve feodalizmin çözülmesinin metalaşmayla mümkün olduğunu söylemektedir (Weiss ve Hobson, 1995:38).

Sanayi Devrimi, Batı'nın "Doğu'ya rağmen zenginleşmesi"^{12*} sürecini hızlandırmıştır. Ancak Batı'nın Doğu'ya rağmen büyümesi Sanayi Devrimi'nden çok önce başlamıştır, bu da bir bakıma Sanayi Devrimi'nin bir sonuç olduğunu göstermektedir. Buna göre, Braudel şehirlerin yükselişinin ve ticaretin artışının gerçekleştiği dönemi "uzun 13. yüzyıl" olarak tanımlamış, Wallerstein (1998) ondan farklı olarak devletlerin oluşturduğu ve endüstri çağı öncesi birikiminin gerçekleştiği koşulları içeren dönem için "uzun 16. yüzyıl" ifadesini kullanmıştır. Arrighi (1997) ise savaş sonrası finansallaşmanın ortaya çıktığı dönemi "uzun 20. yüzyıl" olarak nitelendirmektedir. Batı uygarlığının, daha doğrusu Sanayi Devrimi ile Batı'da başlayan hegemonyanın, Braudel'in vurguladığı gibi 13. yüzyıl'da başladığını söyleyebiliriz. Her ne kadar Frank, Batının hâkimiyetinin erken 15. yüzyıl'da başladığını söylese de Sanayi Devrimi'nin köklerini, Braudel'in dediği gibi, 13. yüzyıl'da aramak gerekmektedir. Ancak Kondratieff'in uzun dalgalarını erken 1800'lerden başlatmaktadır. Bunun en önemli nedeni de bizce Schumpeterci bir bakış açısidir; çünkü üretim araçlarının, özellikle dönemi anlatan ve o anki sermaye birikimini sürükleyerek "yaratıcı yıkım" metaforunu oluşturacak üretim araçlarının, ortaya çıkması bu ana denk gelmektedir. Burada buhar makinesi örneğinden yola çıkmak mümkündür.

1778'de James Watt tarafından geliştirilen buhar makinesinin sanayide kullanılmaya başlanmasıyla fabrika üretiminin ilk adımı atılmıştır. Dokuma ve maden işleme alanlarındaki yenilikler Sanayi Devrimi'nin temellerini atmıştır. Sanayi Devrimi, hem kapitalizmin temel dinamiklerinin başladığı yeni bir dönemdir hem de bu dinamiklerin sonu gelmeyen krizlerinin kapısını açtığı "yıkımları" bize anlatmaktadır. Schumpeter'in yaratıcı yıkımları tam anlamıyla budur. Schumpeter'e göre, kapitalist büyümenin ana motoru ve girişimci kârının ana kaynağı, çok büyük ölçüde çeşitlilik gösteren teknolojik yeniliklerdir (Freeman ve Soete 1997:22). Teknolojik yenilikler aslında, büyük birikim dalgalarının sonudur; Freeman ve Soete'ye (1997) göre beş Kondratieff dalgası bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi modern dönemden önce meydana gelmiştir. Buna göre (Freeman ve Soete 1997: 66-70):

- Feodalietinin yıkıldığı dönem.
- Laissez-fairenin yüksek oranda yaşandığı dönem.
- 1880 ve 1890'lardan, 1930 ve 1940'lara kadar süren ve 1929 krizi ile biten dönem. Bu dönemde ağır mühendislik ve elektrik Kondratieff dalgası yaratmıştır.
- 1930 ve 1940'lardan, 1980 ve 1990'lara kadar süren dönem. Bu dönemde Fordist kitle üretim tekniği Kondratieff dalgası yaratmıştır.
- 1980 ve 1990'lardan başlayarak günümüze kadar süren dönem. Bu dönemde bilgi ve haberleşme Kondratieff dalgası yaratmıştır.

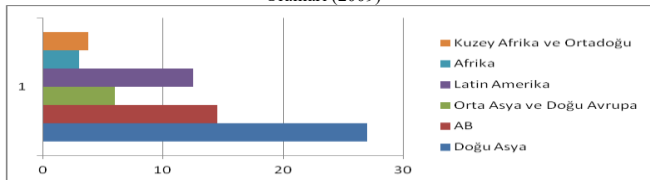
^{12*} Burada zenginlik kavramı servetten çok sermaye kavramına gönderme yapmaktadır. Çünkü meta ekonomisinin geçerli olduğu bir ekonomide zenginlik, feodal dönemdeki gibi statik bir olgu değil tam aksine dinamik ve akım bir değişken olarak ele alınmalıdır.

Yukarıda görüldüğü gibi Freeman ve Soete'ye göre şu an "bilgi ve haberleşmenin" büyük dalgası içinde bulunmaktadır. İşte bu büyük Kondratieff dalgası Wikileaks gibi yeni medya düzenini yaratmıştır. İşte bu büyük dalganın şimdilerde kıyıya vurduğunu görmekteyiz. Ama bu kıyıya vurma anına kadar bu anın geleceğini bize anlatan çok önemli fakat gözümüzden kaçan gelişmeler daha doğrusu "başlangıçlar" olmuştur.

John Calhoun'un(1997) dediği gibi, *Eskinin çürümesi ile yeninin oluşumu ve yerleşmesi arasındaki zaman aralığı, bir geçiş dönemini oluşturur; bu dönem her zaman kaçınılmaz olarak belirsizliklerle, kafa karışıklıklarıyla, yanlışlarla, çılgın ve ateşli fanatizmlerle yüklü olacaktır (Harvey, 1997:146)*. İşte bugünü anlatmanın (yani bir geçiş dönemini) Calhoun'un dediği gibi, her zaman önemli bir riski olacağından, ondan önce kapitalist iş bölümünden başlayarak üretiminin ve onun araçlarının, teknolojinin değişiminin temel iktisadi yasalarını ele almak gerekmektedir.

Önemli kuramcılardan Manuel Castells, (2005) "Enformasyon Çağı" adlı üç ciltlik eserinin "Ağ Toplumu" adlı ilk cildine şöyle başlar: *"Hıristiyanlık çağının ikinci bin yılının sonlarına doğru, tarihsel önemde birkaç olay insan hayatının toplumsal görünümünü değiştirdi. Bilgi (enformasyon) teknolojilerini merkez alan teknoloji devrimi, ivme kazanan bir hızla toplumun maddi temelini yeniden şekillendirmeye başladı. Dünyanın dört bir köşesinde ekonomiler, ekonomi, devlet ve toplum arasında değişken bir geometri sisteminin devreye girmesiyle birlikte, küresel olarak birbirine bağımlı hale geldi."* Castells'in dediği gibi, ikinci bin yılın sonu gerçekten tarihsel önemde birçok olayın arka arkaya sahne almasına yol açmıştır. Freeman ve Soete dâhil (2003) birçok iktisat tarihçisinin "zor zamanlar" olarak adlandırdığı dönem nasıl anlatılacaktır ve gerçek anlamda biten ve başlayan nedir? Aslında bu çalışma biraz da bunun yanıtı olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi dediğimiz ve İngiltere'de 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan kömür, çelik ve insan kanıyla örülü dönem bize bu zor zamanların başlangıcını anlatmaktadır. Bu dönemi en özlü anlatan iktisatçılardan Adam Smith "Milletlerin Zenginliği"ne "İş Bölümü" bahsi ile başlar. Smith'e göre iş bölümü sistemin üretim dinamiklerini yaratan en önemli toplumsal üretim ilişkisi biçimidir ve metaller iş bölümünün sonucu ekonomik bir değer olarak pazarda yer almaktadır.

Grafik 1: Seçilmiş Büyük Pazarların Toplam İhracatlarının İçinde Katma Değer Oranları (2009)

Burada ileri teknoloji ürünü ayrımı şöyle yapılmaktadır: Fonksiyonel bağlamda teknoloji, ürün ya da hizmet sağlamada örgütsel yetenekleri geliştirmek amacıyla uygulanan "know-how" ile teknik bilgiler toplamı olarak

kabul edilmektedir. Teknik bilgi, fiziksel bir varlığa dönüşürken büyük ölçüde başkalaşım geçirdiğinden, spesifik bir teknoloji; bir makine, elektronik ya da mekanik bir bileşen ya da montaj, kimyasal bir süreç, bir yazılım kodu, el kitabı, detaylı plan, dökümantasyon, patent hatta bir birey dahi olabilmektedir (Stock ve Tatikonda, 2000:720).

Bu tanımlamadan yola çıkarak, yukarıdaki grafikte de görüleceği üzere, Doğu Asya'nın "ileri teknoloji" ürünlerdeki ihracatı toplam ihracatının içinde, AB'ye göre yaklaşık bir misli artmıştır. Bu veriler 2009 yılına aittir. Yani 2008 krizinden bir yıl sonrasının verileridir. Bu, şunu göstermektedir: Sistemin kendini eskitmesi ve eski teknoloji rantını toplayan hegemon ülkelerin sisteme hakimiyeti sona ermektedir. Yukarıda grafik bize bir genel trendi ve eğilimi göstermektedir. Avrupa ve Anglosakson dünyası yerine Doğu Asya öne çıkmaktadır. Bu, 2008 krizinin ABD'de başlayıp yayılan bir mali kriz olmadığını, finansal çöküşün yalnız buzdağının görünen yüzü olduğunu ve köklü bir çöküşün yüzeydeki görüntüsü olduğunu göstermektedir. Buradaki hipotez şudur: Kapitalist Sistem, 2008 de başlayan süreçle iki yönlü bir çöküş evresine girmiştir. Birincisi verili sermaye birikiminin öncü sektörleri ve kontrol sanayileri eskimiş ve krizin temel ekonomik dinamiklerini üretmeye başlamıştır. Finansal varlık çöküşleri/değersizleşmeleri bu dinamiklerden yalnızca birisidir. Ama doğası gereği en çok sesi de burası çıkarmaktadır. Sistem finansal varlık tarafından başlayarak kendisini değersizleştirmektedir. Bütün finansal ve iktisadi eko-sistemler daha düşük kar oranı üreterek kendilerini sıfırlamaya başlamıştır. İkinci çöküş evresi de tam burada başlamaktadır; bu sanayi ve finansal eko-sistemlerin kontrolünü elinde bulunduran emperyalist-kapitalist hegemon ülkeler a) Yeni teknolojilerin yayılımını önlemiyorlar, bilgi teknolojileri tanımı gereği yaygınlaştığı oranda değerlendiriyor ve iktisadi bir değer oluyor. b) Bu durum çok hızlı olarak batı-doğu, kuzey-güney arasında yakınsama giderek eşitlik sağlayan bir genel eğilime dönüşüyor c) Teknoloji tekeli dolayısıyla teknoloji rantı Batı/kuzey lehine ortadan kalkıyor. Sistemin genel dengesi "eski hegemon ülke ya da ülkelerden çoklu genel dengeye gidiyor d) Böylece itici güç yeniyi, eskiyi tasfiye etmeden baştan üreten ve de böylece daha hızlı ve daha optimum ölçek-maliyetlerle üreten doğu ve güneye geçiyor.

Bu durum, ileri teknoloji içeren ürün kavramını, var olan üretim tekniğini ve bu tekniğin ürettiği ürünleri aşan, bu yapıyı zorlayan mal ve hizmetler bileşenini ve üretimini açıklamaktadır. Tam burada Toplam Faktör Verimliliği (TFV) kavramı üzerinden Asya ekonomilerindeki çıkışı ve temel hipotez açısından süreci şöyle özetlemiştir;

Toplam Faktör Verimliliği (TFV) sermayenin durağan, ölçeğe göre, getirisinden bağımsız olarak, verili denklemde emeğin ve teknolojinin ya da bu ikisinin bileşiminin büyümeye katkısıdır. Zaten neoklasik teori de durağan durum dengesine doğru sermayenin ölçeğe göre getirisinin azalacağını dışsal bir faktör olan teknolojinin katkısının öne çıkacağını kabul eder. Böyle olunca uzun dönemde büyümenin temel

belirleyicileri var olan sermaye birikimi ve tasarruf oranı değil beşerî sermaye niteliği ve buna bağlı çalışan teknoloji faktörü olacaktır. Burada teknoloji dışsal ve geçirengendir. Durağan durum dengesine kadar, tasarruf oranı düzeyi ya da tasarruf oranındaki artış ve verili sermaye stoku bileşimi/niteliği ekonomik büyümenin geçici olarak artmasını sağlar. Neoklasik iktisat bu durumu ölçüğe göre azalan getiri varsayımı ile anlatmaktadır.

Bu durumda ilkönce sermaye birikimini sağlayan (yoğun emek sömürsü-artı değer- ve sömürgelerden ucuz hammadde/nitelikli mamul mal ihracı) gelişmiş kapitalist ülkeler, diğerlerinin yoksullaşması pahasına hızla büyüyecek ve hem TFV hem de sermaye verimliliğini artacaktır. Sermaye doygunluğu ya da durağan durum dengesi, tasarrufların yatırımlardan hızlı artmaya başladığı ve tasarruf/yatırım dengesinin yatırımlar aleyhine bozulmaya başladığı anda başlar. Tam burada sermaye ihracı yani kapitalizmin emperyalist aşaması, tarihsel olarak, devreye girer. Sermaye ihracı, TFV içindeki emeğin gelişmekte olan ülkelerde öne çıkartılarak, gelişmiş ülkelerdeki “durağan durum” dengesini aşmaya çalışması çabasıdır. Bu durumda büyürler. Bu durumu neoklasik iktisatçılarda teslim eder. (Başlıca: Mankiw, Phelps ve Romer, 1995). Ancak bu büyüme, teknolojiyi elinde bulunduran ve bunu ihraç etmeyen gelişmiş ülkelerin istediği ölçüde ve nitelikte olur. Yani TFV, gerçek anlamda teknoloji faktörünün sermaye ihraç eden ülkelerin tekelinde olması dolayısıyla, fakir ülkelerin, emek verimliliği katkısıyla, ucuza fakir ülkelere zengin ülkelere ihraç edilen mamul mallar üzerinden, zengin ülkelerde artmaktadır. Böylece gelişmiş ülkeler (zengin ülkeler) durağan durumu aşarlar. Bu, şimdiki krizi öncekilerden ayıran temel alanlardan birisidir; yani Batı'nın hakimiyetinin Doğu aleyhine bozulmaya başlamasıdır.

Artık teknoloji gelişmiş (Batı) ülkelerinin tekelinde değildir. Yukarıda belirtildiği üzere fasit daire 21. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla kırılmıştır. Teknoloji rantı avantajını Batı kaybetmiştir. Bu, hiç şüphesiz, yeni dönemin en ayırt edici özelliklerinden birisidir. Çünkü böylece yaklaşık iki asrı aşkın süregelen ve bir ardışık sermaye birikim rejimlerini ifade eden, sanayi devrimi-sömürgecilik- yeni sömürgecilik dönemlerini kapsayan hegemon ulus devletler hiyerarşisi bitirmektedir. Burada teknoloji dinamiği en baskın-belirleyici- dinamiklerden birisidir. Teknolojinin yatay yayılımı, kullanımı yeniden katkılı üretimi yeni ekonominin de temel dinamiği. Eskinin “ne kadar saklarsan ve ne kadar seyretirsen o kadar karlı olursun” şimdinin “ ne kadar paylaşırın ve ne kadar çoğaltırsan o kadar etkin dolayısıyla karlı ve kalıcı olursun anlayışıyla değişmiştir. Bilginin metalaşması malların metalaşması gibi az olanın fiyatı artar ilkesine göre işlemiyor, bilgi çoğalırsa ya da çoğalacak, paylaşılacak değeri görürse değeri oluyor ve paylaşıldıkça bu değer artmaktadır. Bu, yani teknolojinin sınırsız yatay iletimi-üretimi ve bilginin temel meta olarak çoğalarak değerlendirilmesi, bildiğimiz kapitalist sistemi iki temel alanda hızlı değiştirmektedir:

1) Sanayi devrimi öncesi, sömürgeci merkantilizm döneminde şekillenmeye başlayan dünya sistemi hiyerarşisi

temelinden değişiyor. Batı'nın hegemonyası derinden sarsılıyor, Doğu öne çıkmaktadır. Dünyanın üretim eksenleri değişmiyor yalnız, aynı zamanda, siyasi, kültürel ve sosyal büyük bir değişim, şimdiye değin en altta kalmışları hızla en üste çıkartıyor. Bu, hiç şüphesiz ki, yeni bir sermaye birikim rejimini daha da ötesi yeni bir dünya sistemini ekonomik, siyasi, sosyolojik ve kültürel olarak gerekli hale getirmektedir.

2) İçinde bulunulan krizin, diğerlerinden niteliksel olarak daha farklı olduğunu anlatan en önemli ikinci husus da; bireysel emeğin kapitalist işletmeden görece özgürleşmesi sürecinin başlamasıdır. Bu, kapitalizmin en temel ayırt edici özelliği olan emeğin meta olarak dolaşımını, zamanla tümüyle ortadan kaldıracak bir başlangıç düzeyi olarak okunmalıdır. Esnek çalışma biçimlerinin emek piyasasının temel çalışma biçimi halini alma yoluna gitmesi, içinde bulunduğumuz sürecin en önemli değişim dinamiklerinden birisidir.

Esnek çalışma, sanayi kapitalizmin ortaya çıkardığı ücretli emeğin atölye, fabrika ya da fiziki olarak belli mekânda ekonomideki sektörel iş bölümünün sınırları içindeki işyerlerinde belli saatlerde fiziki olarak bulunup emek harcaması dışındaki çalışma biçimlerinin tümünü kapsamaktadır. Esnek çalışmada a) fiziki işyeri mekânı, b) emeğin saate(zamana) göre ücretlendirmesi c) Somut bir işyeri bağımlılığı yoktur. Esnek çalışma ücretlendirmesi, genellikle somut iş bitimine göre yapılmaktadır ve burada ücretlendirilen zaman/emek değil, ortaya çıkan üründür. Dolayısıyla esnek çalışmanın hâkim olduğu bir ekonomide insan-emek alınıp satılan bir meta olmaktan çıkar, zaman için, insan emeğinin, bağımsız olarak, ortaya çıkardığı ürün piyasası için, meta olmakta ve fiyatlanmaktadır.

Bu da hiç şüphesiz yeni bir üretim ilişkisi biçimi olarak tarihi niteliktedir. Çünkü emeğin standart meta olarak değerlendirilmesi emek/zaman değeridir. Kapitalizmin manufaktur üretimden sanayi üretimine ve sanayi üretiminin insan emeği/makine buluşmasının en üst noktası olan Fordizm kadar olan üretim süreci fiziksel mekân, toplulaşmış ve zamanla ölçülüp ücretlendirilen emeğe dayanmıştır. Şimdi esnek çalışmanın ana üretim biçimi fiziksel-toplulaşmış zaman/emek ücretlendirilmesinin tali olduğu bir sistemdir. Hiç şüphesiz ki, yalnız hukuki değil, ekonomik, siyasi hatta sosyolojik temel değerlendirilmeleri gerektirir.

Sistemin buraya doğru yani emek/zaman ücretlendirilmesinden, esnek çalışma ücretlendirilmesine (hızla) geçmekte olduğunu düşünülmektedir.

SONUÇ

Keynes, patlak veren 1929 krizinden hemen sonra 1930'ların başında çok ilginç bir deneme (Kendisi öyle der, bu makteleye) yayınladı. Bu deneme “Torunlarımızın Ekonomik Olanakları” başlığını taşıyordu. “Uzun vadede hepimiz ölüyoruz” diyen de Keynes'tir. Çünkü 1929 “çöküşünün” oluşturduğu işsizlik ve yoksulluk girdabını çözmek ve bu girdabın çok büyük bir savaşa dönüşmemesi için çok az vaktinin olduğunu da biliyordu. Çözüm önerileri zamanla

yarıştı ama zaman kazandı. Savaş kaçınılmazdı ama söyledikleri savaş sonrasında iktisadına da damgasını vurdu.

Peki bugün söyledikleri geçerli mi ya da şimdiki krizi Keynes ve ardılları çözecek öneriler politikalar getirebiliyor mu? Hayır. Bu bile bir dönemin kapandığını bize tek başına anlatır. Keynes, modern çağa inanıyordu, modern çağın da 16. Yüzyılda sermayenin birikmeye başlaması ile başladığını yazıyordu (Pigae ve Pecchi, 2012; 29). Oysa şimdi Keynes'in inandığı modern çağ da bitti. Tabii onun "modern çağını" neoliberalleri onun da tanımayacağı hale sokup sonunun bir an önce gelmesi konusunda çok önemli katkılar yaptılar. Sonuç olarak küresel bir pandeminin adeta bir distopya'yı gerçekleştirdiği günlerde insanlığın genel refaha ulaştığı ütopyik dünyadan uzaklaştık mı yoksa kapitalizm zaten distopya'nın öteden beri ta kendisi miydi? Sanıyorum distopya kapitalizmin ta kendisiydi ve şimdi bitmesi için en güçlü ışığı görüyoruz. Bu ışığın iki temel dinamiğini yukarıda açıkladık: Birincisi kapitalist sistemin temel eşitsizliğini yeniden üreten hegemonyanın dağılması ve Batı'nın hem Avrupa Merkezilik olarak hem de 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, daha keskin hatlarla inşa edilen Anglosakson hakimiyeti olarak yolun sonuna gelmesi. Yatay teknoloji paylaşımı ve yeniden üretimi ile yaklaşık ikiyüz elli yıldır devam eden ardışık sermaye birikim rejiminin temelden değişmesidir. İkincisi bütün bunlara bağlı olarak emeğin metalaşma sürecinin sonuna gelmesi...

Bu iki temel dinamik, hiç şüphesiz ki, yalnız yeni bir sermaye birikim rejimi değişikliğini bize anlatmamakta, onun çok daha ötesini siyasal, sosyal, kültürel ve tabii iktisadi yeni bir dünyanın haberini de vermektedir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D.; Johnson, S.; Robinson, J.; Thaicharoen, Y. (2003). "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth", *Journal of Monetary Economics*, 50:1, 49-123.
- Bassols-Lopez, V. (2002). ICT Skill and Employment, OECD Science, Technology and Industry Working Papers, No: 10, France.
- Becchetti, L.; Fabrizio Adriani (2001). ICT 'Bottlenecks' and the Wealth of Nations: A Contribution to the Empirics of Economic Growth, Tor Vergata University, International Studies on Economic Growth (CEIS) Departmental Working Papers, France.
- Berkes, N. (1978). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- Bilsay, K. (2009). TMMOB Sanayi Kongresi Kapanış Oturumu Değerlendirmesi, TMMOB Sanayi Kongresi, Ankara.
- Boratav, K. (2009). Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Boskin, J.M.; Lawrence, J.L. (2000). Generalized Solow-Neutral Technical Progress and Postwar Economic Growth, National Bureau of Economic Research Working Paper, No: 8023, France.
- Castells, M. (1996). The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I. Cambridge, Blackwell.
- Castells, M. (2005). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt:1, "Ağ Toplumunun Yükselişi" Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Clark, G. (2007). A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World, Princeton University Press, New Jersey.
- Eriç Y. (2010). İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri, Efil Yayınevi, Ankara.
- Ertem, C. (2011). Bitişler-Başlangıçlar, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Frank, Gunder A. (1998). ReOrient: Global Economy in the Asian Age, University of California Press, Los Angeles.
- Frank, Gunder, A (2010). Yeniden Doğu, İmge Yayınevi, İstanbul.
- Freeman C.; Soete, L. (1997). The Economics of Industrial Innovation, Third Edition, The MIT Press, United Kingdom.
- Freeman C.; Soete, L. (2003). Yenilik İktisadı, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul.
- Gallup, L. J.; D. Sachs, J.; Mellinger, D. A. (1999). Geography and Economic Growth, Center for International Development Harvard University Working Paper, No: 1, United State.
- Giovanni, A. (2000). Uzun 20. Yüzyıl, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Giovanni, A. (2007). Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century, Taylor & Francis, Ltd, Verso.
- Hard, M.; Negri, A. (2001). İmparatorluk, Ayrıntı, İstanbul.
- Hardt, M.; Negri, A. (2001), İmparatorluk, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- <http://hap.blogger.hr/post/interview-with-robort-brenner-on-the-current-crisis/1215794.aspx>, (Erişim Tarihi: 15.08.2020).
- <http://kondratieffwinter.com/blog/k-wave-chart>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- Hunt K. E.; Lautzenheiser M. (2002). History of Economic Thought: A Critical Perspective, M.E. Sharpe, New York.
- Hunt, K. E.; Lautzenheiser, M. (2002). History of Economic Thought: A Critical Perspective, M. E. Sharpe, New York.
- Kondratieff, Nikolai D. (2010). İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Malthus, T. (1798). An Essay on the Principle of Population, St. Paul's Church-Yard, Londra.
- Mande, E. (1990). Late Capitalism, Verso, Londra.
- Mandel, E. (1990). Late Capitalism, Verso, Londra.
- Mandel, E. (2008). Geç Kapitalizm, Versus Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (1975). Kapital, Cilt 1, Sol Yayınları, Ankara.
- Piketty, T. (2014), 21. yüzyılda "Kapital", İstanbul.
- Polanyi, K. (1986). Büyük Dönüşüm, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Porter, M. (1998). "The Competitive Advantages of Nations", *Harvard Business Review*, 11, 73-91.
- Rostow, W. W. (1960). The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto, Cambridge University Press, Cambridge.
- Schumpeter, A. J. (2009). Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Smith, A. (2006). Milletlerin Zenginliği, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Stock, N. G.; Tatikonda, V. M. (2000). "A Typology of Project-level Technology Transfer Processes", *Journal of Operations Management*, 18:6, 719-737.
- Şeni, N. (1978). Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayi ve Ereğli-Demirçelik, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (1998). Liberalizmden Sonra, Metis Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2003). Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Sosyal Bilim ve Çağdaş Toplum, Rasyonalitenin Garantileri Kaybolurken, Metris Yayınları, İstanbul.
- Weiss, L.; Hobson, M. J. (1995). State and Economic Development: A Comparative Historical Analysis, Polity Press, Cambridge.

EXTENDED ABSTRACT

In the days when the world was shaken by the virus encoded as Covid-19 and the system hit rock bottom with the virus being declared a pandemic, the role of the state and the reality of the nation-state began to be discussed again. Historically, the current role of the state in Turkey, which is also a very original state structure and tradition, on social life, especially in the economy, should be reevaluated in its historical context.

Here it should be noted that in the West, especially after World War II, the emerging social state will not be before us as we used to know. More precisely, the concept of the social state is a cyclical definition or formulation, and it is finished. In fact, it is necessary to admit that the European-based “social” state has entered the process of extinction with the attack of neoliberalism, which began in the early eighties. However, the developments after the 2008 crisis and the 2020 global pandemic process showed us two important phenomena: The West-or the West-concept of the state had no social side anymore, the second is that Eurocentrism has contained fascism both ideologically and praxis throughout its history. In economic crises, fascism has resurfaced as a never-dying monster in the very center of Europe.

Secondly, the first quarter of the 21st century, as in the previous century, puts the social, economic and political dynamics that will determine the future. This article discusses these dynamics. For this purpose, the consequences of the 2008 global crisis, which is a decisive turn in terms of the global economy, will also be taken into account. That the 2020 global epidemic has revealed these consequences in its entirety. The study aims to introduce new conceptual definitions on the problems of scale, efficiency and development of economies in the new period by addressing the paradigm change that became apparent in the world and after the 2008 crisis and its consequences and to develop the main titles of a new model for Turkey. In doing so, methodologically, the historical context is also considered. The questions asked and asked for answers in this study are based on the basic assumptions that we predict arose during the “global crisis” (transformation) after 2008. Of course, there are questions that raise these hypotheses. These questions are based on the following basic assumption in this study: “The last crisis of capitalism is not actually a financial crisis, that the current process is a transformation that includes all areas of the economy and the political, and this transformation is a capital that was shaped after World War II and based on imperial-hegemonic states. it is ending the regime of accumulation.

This basic assumption, of course, has been studied by many thinkers and economists for a long time. In particular, Negri and Hardt's (2001) trilogy of *Empire*, *Multitude* and *Common Wealth* (2009), Giovanni Arrighi's *Adam Smith's Beijing* (2007) and Andre Gunder Frank's *ReOrient* (2008), Kojin Karatani, *The theses put forward in The Structure of World History* (2014) and of course Manuel Castells's *The Information Age* (2000) trilogy are taken into account in this study. Of course, Negri and hard's theses stand out more as the rise of “the following” on a left-wing globalist basis. These theses have gained a significant following in liberal and left-wing circles, including the final phase of the 2008 crisis and the stalling of European Union enlargement, the UK's Brexit decision and the Trump era in the US. However, the failure of Unity projects that transcend the nation-state, especially the EU, to find the necessary answers from the left and right (employees and capital) at the turning points of the crisis has sharpened the idea that the exit from the crisis for the oppressed will again take on this “work” in the hands of the widest segments of the state in many developing countries. In fact, at this stage, it is also necessary to re-discuss the concepts of the “traditional” left and right. These concepts are no longer sufficient to explain what exists, both theoretically and practically.

The inadequacy (indeed historical bankruptcy) of the orthodox interpretation of Marxism, which was the most important starting point of the left political view in the 19th and 20th centuries, and practices in both the Soviets and China should be taken into account. On the other hand, right-liberal theory and praxis have filled its term economically and politically today. Liberal and neoliberal approaches in economic theory are no longer able to explain even the basic dynamics of the 2008 crisis. Is it possible for the state to emerge as a new constituent-constructive regulatory social organization right here?

In the past under colonialism and imperialist domination, “Center” addict nation-state paradigm, starting from an independent character and it has gained increasingly in our face-off, which has declared a powerful nation-state leaders new “non-aligned” should not be considered as the beginning of the movement, but this “exit” as in the example of Turkey, Recep Tayyip Erdogan, should be considered as the beginning of a new world order. For example, in the summer of 2020, Turkey, one of the countries least affected by the outbreak, was opened to worship by the decision of President Recep Tayyip Erdogan, turning Hagia Sophia from a museum to a mosque. The decision of Hagia Sophia, but before that, Turkey emerged as the decisive player in the Mediterranean and handed the fate of Libya to the Libyan people by taking it away from the imperialist hands is a very important turning point. It is a turning point in the sense described above. Central and powerful states such as Turkey, especially after World War II, they went beyond the path drawn for them and carried out an independent foreign policy and economy in the interests of their people, which almost destroyed the left-wing globalist theses on the nation-state.

Undoubtedly, the crisis of 1929 was the first global collapse of this paradigm, and its solution was again a global re-sharing war. But again, paradoxically, this global collapse (given the continuity of the crisis for the 1929 crisis, the definition of collapse is more appropriate in our opinion) pushed the nation-states of Europe towards fascism, Britain and the United States towards statist capitalism. In black Europe, the practice of a post-fascist “social” state and the “new deal” of the United States brought both a hegemony of nation-states and a hierarchy of nation-states supported by the Cold War. The process we are in and the dynamics generated by this process have raised the following questions;

- The crisis of 1929 was a global collapse and crisis. This crisis gave rise to Keynes ' theory and the theories of macroeconomics based on it. So, how is it expected that this crisis will lead to a change in the theoretical context, especially in the area of growth?

- Hegemon development models based on nation-states gave rise to the hierarchy of imperial nation-states, the North-South difference, monopolistic state capitalism and associated non-market mechanisms. Is this development paradigm ending?
- Do extraordinary leaps in information and communication technologies (ICT) eliminate technology-dependent rent and technology monopoly? If it does, what will be the economic and political consequences of this?
- Will ICT and ICT-related sectors stand out in the coming period (post-crisis) and become the new “control industries” of the world economy?
- How is it expected that the process of realization of transformation, which is inherent in all these questions, will be reflected in developing countries, especially Turkey?
- What are the clues to a growth theory that depends on the transformation (resulting from here) that is inherent in all these questions?
- How to overcome the inequalities fueled by financial globalization and the neoliberal aggression that began in the Eighties?
- How will the imperialist stage of capitalism and the global hierarchy of neoliberalism change?

The answers to these questions undoubtedly exceed the limits of this article. But it should be focused on the economic and political dynamics that are the reason for asking these questions, and it should be emphasized that the current process requires a qualitative system change. The two systemic dynamics that trigger this qualitative change will also be mentioned in the results section and the previous section.

Keywords: Covid-19, Global Crisis, Capitalism.